

Mushaf İmlasında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi

*Muhammet ABAY**

Öz: Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushafların kendine mahsus bir imlası vardır. "Resm-i Osmânî" denilen bu imla, bazı noktalarda "kıyasî imla"dan farklılık gösterir. Mushaf yazımında ekseriyetle bu imlaya riayet edilmiştir. Ancak bazen bu imlanın dışına çıkıldığı da olmuştur. Nitekim Türkiye'de basılan mushaflar böyledir. Türkiye mushaflarındaki imlanın Ali el-Kârî'ye dayandığı iddia edilir ve "Ali el-Kârî tarzı" olarak adlandırılır. Bu çalışmada, söz konusu iddianın muhtemel dayanakları araştırılarak Ali el-Kârî'nin mushaf imlası konusunda bir tarz geliştirip geliştirmediği sorgulanmaktadır. İddianın muhtemel dayanaklarından alınan imla örnekleri mukayese edilerek Ali el-Kârî'nin mushaf imlası konusunda bir tarz ortaya koymadığı, ona nispet edilen bu tarzın çok önceki dönemlerde var olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Resmü'l-mushaf, Resm-i Osmani, Mushaf imlası, Örfî imla, Ali el-Kârî.

The Style of Ali al-Qârî on the Orthography of the Quran

Abstract: The texts of the Qur'an duplicated by the third caliph Uthman has a special orthography. This special style of writing called "*al-Rasm al-Uthmani*" presents differences at certain points from the regular rules of orthography. In the orthography of the texts of the Qur'an, the regular rules have usually been followed, but occasionally some of the rules have not been followed. The texts of the Qur'an published in Turkey can be listed among the latter type. The orthography followed in the texts of the Qur'an published in Turkey is claimed to go back to Ali al-Qârî and thus it is called the style of Ali al-Qârî. In this article, the bases of this claim are examined and it is questioned whether Ali al-Qârî developed a style regarding the orthography of the texts of the Qur'an. As a result of a comparison among the samples taken from the possible bases of this claim, it is concluded that Ali al-Qârî did not develop a style regarding the orthography of the texts of the Qur'an, and the style attributed to his name had existed much earlier than his lifetime.

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Keywords: Rasm al-mushaf, al-rasm al-Uthmānī, The ortography of the Qur'an, Traditional orthography, Ali al-Qārī.

İktibas/Citation: Muhammet Abay, "Mushaf İmlasında Ali el-Kārî Tarzı Meselesi", *Usûl*, 23 (2015/1), s. 7 - 44.

I. Giriş

Kur'an'ın nazil olmağa başladığı zamanlarda Araplar arasında yazı geniş çerçevede kullanılan bir araç olmasa da Hz. Peygamber (s.a.s.), bu araçtan muhtelif amaçlarla ve belli ölçüde istifade etmiştir. Nitekim Medine'ye hicret ettikten sonra resmi işleri için katiplerden yararlanmış; keza gelen vahiylerin yazılı hale getirilmesine özen göstermiş ve bunun için vahiy katipleri adıyla anılan bazı sahabilerden istifade etmiştir. Ancak Hz. Peygamber, resmi olarak onayladığı yazılı bir metin bırakmamış, vefatından sonra bunu Sahabe nesli gerçekleştirmiştir. Önce Hz. Ebu Bekir bir mushaf oluşturmuş, daha sonra Hz. Osman istinsah ettirdiği mushafların esas alınmasını istemiştir. Bu nedenle mushafla ilgili bütün hususlar Hz. Osman'ın çoğlattırdığı ilk mushaflara dayanmaktadır.

Yaygın kanaate göre Araplar yazma sanatını Nabati yazıdan almışlar, bu sistemi kendi ihtiyaçları doğrultusunda geliştirmişlerdir. Ancak seslerin çeşitli sembollere dönüştürülmesinden ibaret olan yazıda, bir ses için hangi sembolün kullanılacağı konusunda oluşturulmuş bir birlik yoktu. Bir yandan Arapça yazımının bir gelişim sürecinde olması, öte yandan Araplar arasında yazının sıkça kullanılan bir araç olmaması ve sadece hatırlatma aracı olmak üzere başvurulması nedeniyle imla hususunda kaidelerin oluşması henüz tamamlanmamıştı. Bu nedenle de aynı kelimenin yazımında katipler arasında farklılıklar görülebiliyordu. Ancak bu tür farklılıklar daha ziyade uzun seslere yazıda yer verilip verilmemesi, cümle içindeki konumu sebebiyle düşen sesleri göstermek için yazıda bir sembole yer verilip verilmemesi, tek kelime gibi telaffuz edilen edatların bitişik veya ayrı yazılması noktalarında toplanmaktadır.

Arap imlasındaki bu durum Hz. Osman döneminde çoğaltılan ve çeşitli merkezlere gönderilen mushaflara da yansımıştır. Arap dil âlimleri daha sonraki dönemlerde geliştirdikleri ve büyük oranda birlik sağladıkları imla sistemi ile – ki buna kıyasî imla denmiştir– Hz. Osman mushaflarındaki imla arasındaki farkları tespite önem vermişler, onların bu çabalarıyla da resmu'l-mushaf adıyla bir ilim dalı ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle resmu'l-mushaf, Kur'an'da geçen her

kelimenin Hz. Osman mushaflarının her birinde ne şekilde resmedildiğinin tespiti ve bunların muhtemel sebeplerinin izahı üzerinde durmaktadır. Daha sonra yazılan mushaflarda bu imlaya çoğunlukla riayet edilmekle birlikte bu imladan kısmen ayrılan uygulamalar da görülebilmektedir. Bunun örneklerinden bir tanesi de Türkiye’de basılmakta olan mushaflarda kullanılan imladır. Söz konusu bu imla el-Kârî’ye dayandırılmakta ve ona nispetle Ali el-Kârî tarzı olarak anılmaktadır. Ancak Ali el-Kârî gibi bütün İslam dünyasında tanınan bir âlime nispet edilen bu tarzın niçin sadece Türkiye’de var olduğu hususu dikkati çekmekte ve bu husus bugüne kadar ele alınmamış bulunmaktadır. Bu çalışma Ali el-Kârî’ye nispet edilen bu imla tarzının dayanaklarını tespit etmeyi ve kendisinin bir imla tarzı geliştirip geliştirmedeğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu nedenle önce resmu’l-mushaf mefhumu, ardından Ali el-Kârî’nin mushaf imlası ile olan irtibatı ele alınmakta, daha sonra da söz konusu kanaatin veya iddianın muhtemel dayanakları olan eserlerden seçilen örnekler mukayese edilmek suretiyle, bu kanaat veya iddianın doğru olup olmadığı ortaya konulmaktadır.

II. Hz. Osman Mushaflarının İmlası (Resmu’l-Mushaf)

Bilindiği üzere Hz. Osman, gerek Kur’an okumanın önündeki ihtilafları ortadan kaldırmak, gerekse sahabenin elindeki mushaflar arasındaki farkların tevlit ettiği sıkıntıyı bertaraf etmek için, birden fazla mushaf istinsah ettirmiş, bunları İslam diyarının o dönemki ileri gelen şehirlerine göndermiş, bunlara uymayan mushafların tashihi veya imha edilmesi yönünde bir çalışma başlatmıştır. Hz. Osman tarafından mushafların istinsahı için oluşturulan dört kişilik heyetin seslerin yazıda ne şekilde temsil edileceği konusunda bir ilke benimsedikleri hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda bilinen tek şey Hz. Osman’ın “Kur’an’ın Kureyş lehçesi ile nazil olduğu” gerekçesiyle ihtilaf vukuunda Kureyş telaffuzunun esas alınmasını tavsiye ettiği¹dir. Genel kabule göre Hz. Osman beş adet mushaf istinsah ettirmiş ve bu mushaflardan birisini kendisine ayırmış, diğerlerini Mekke, Şam, Basra ve Kufe’ye göndermiştir. Günümüzde Hz. Osman mushaflarından birisi olduğu iddia edilen bir hayli kadim mushaf olsa da bun-

¹ Söz konusu rivayet için bk. Buhari, Fezailu’l-Kur’an, 2, 3.

lardan en meşhurları üzerinde yapılan araştırmalar, bu nüshaların daha muahhar dönemlere ait olduklarını göstermektedir.² Her ne kadar bu mushaflardan birisi elimizde olmasa da, gerek bu mushafları görmek suretiyle, gerekse konuyla ilgili rivayetleri toplamak suretiyle, onlardaki imla hususiyetlerini ele alan zengin bir literatür oluşmuştur.³ Bunların başında Dani'nin *el-Mukni* 've onun talebesi Ebû Davud Süleyman b. Necâh'ın *el-Beyân ve't-Tebyîn* isimli eserleri gelmektedir. Bu ve benzeri eserlerde, Hz. Osman mushaflarında görülen imla hususiyetleri "harf düşmesi/hazif", "harf eklenmesi/ziyade", "harf değişmesi/bedel", "bitişik veya ayrı yazım/el-mevsûl ve'l-maktû", "iki farklı okuyuştan birinin tercih edilmesi" ve "hemze sesinin yazılış biçimi" olmak üzere altı ana başlık altında toplanmış ve her grubun örnekleri mufassal olarak gösterilmiştir. Çalışmamızın bu kısmında, bu eserlere dayalı olarak, belli örnekler üzerinden resmu'l-mushafi farklı kılan yazım özellikleri özet olarak tanıtılacaktır.

1) Hazif: Hz. Osman mushaflarında, kimi kelimelerde, bazı seslerin telaffuz edildiği halde yazıda temsil edilmedikleri görülmektedir.⁴ Telaffuzda bulunduğu halde yazıda yer almayan bu harflerin de ekseriyetle uzun sesleri temsil eden 'elif', 'vâv' ve 'yâ' harfleri olduğu görülmektedir. Bunların dışında çok az sayıdaki kelime 'lâm' ve 'nûn' harfleri de hazfedilmiştir. Bu imla hususiyeti altına giren الله الرحمن, هذا, هؤلاء, اله, لكن gibi bazı lafızların imlası bugün dahi yazıda varlığını devam ettirmekle birlikte ekseriyeti sadece mushaflara mahsus kalmıştır. Mesela pek çok kelime, kelime ortasında yer alan uzun 'elif' sesine yazıda yer verilmemiştir. Bunların bir kısmı belirli kaideler altında toplansa bile

² Hz. Osman'a nispet edilen mushaf nüshaları hakkında geniş değerlendirme için bk. Tayyar Altıkulaç, *Hz. Ali'ye Nispet Edilen Mushaf-ı Şerif: San'â Nüshası*, İstanbul: IRCICA, 1432/2011, Giriş bölümü, s. 79-130.

³ Resmu'l-mushaf konusuyla ilgili literatür için bk. Ganim Kadduri el-Hamed, *Resmu'l-Mushaf: Dirase Lugaviyye Tarihiyye*, [Bağdat]: el-Lecnetu'l-Vataniyye, 1402/1982, s. 168-187.

⁴ Örnekler ve istisnalar için bk. Suyûtî, *el-Itkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Bidar: Menşuratu'r-Radi, 1363 h.ş. [1984], IV, 169-173. Hazif, ziyade ve bedel konuları Hamed ve Maşalı tarafından lugavî yönüle ele alınmıştır. Bu nedenle konuyla ilgili örnekler sessiz harflerin yazım özellikleri, med harflerinin yazım özellikleri gibi ana başlıkların içinde alt başlıklar halinde ele alınmıştır. Bk. Hamed, a.g.e., 249-249; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası*, Ankara: İlahiyat, 2004, s. 147-219.

mutlaka istisnaları da bulunmaktadır. Bu da bilinçli bir tercih bulunduğunu düşündürmektedir. Mushaf imlasiyle ilgili farklı yazımların neredeyse yarısı bu kategoriye giren farklar olduğu için örnekleri çoktur. Şu örnekler konu hakkında belli fikir verecektir:

Kıyasi İmla	Mushaf İmlası	Geçtiği Âyetler
سبحان	سبحن	İsra 1, 108; Müminun 93
أنجيناكم	أنجينكم	Araf 141; Taha 80
الضلالة	الضللة	Bakara 16, 175; Nisa 44
تعالى	تعلى	Nahl 3; Neml 63; Cin 3
ياأيها	ياأيها	Bakara 21, 104, 153
أصحاب الأيكة	أصحب ليكة	Şuara 176; Sad 13
الصادقين	الضدقين	Maide 119; Araf 70, 106
رأى	را	Enam 76, 77, 78; Hud 70
أؤلقي	القي	Kamer 25

2) **Ziyade:** Hz. Osman mushaflarında, bazı kelimelerde, telaffuz edilmediği halde yazıda resmedilen kimi harflerin bulunduğu görülmektedir.⁵ Hazif konusunda olduğu gibi ziyade konusu da çoğunlukla illet harflerinin özellikle de ‘elif harfinin yazımında karşımıza çıkmaktadır. Yine bu kategorideki örneklerde de istisnaların olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Kıyasi İmla	Mushaf İmlası	Geçtiği Âyetler
مئة	مائة	Bakara 259, 261; Enfal 65, 66
ملاه	ملائه	Araf 103; Yunus 75; Hud 97
ملئهم	ملائهم	Yunus 83
الربا	الربوا	Bakara 275; Al-i İmran 130; Nisa 161
بنو	بنوا	Tevbe 110; Yunus 90
ملاقو	ملاقوا	Bakara 46, 249; Hud 29
ساريكم	ساوريكم	Araf 145; Enbiya 37

⁵ Suyûtî, a.g.e., IV, 174-175.

بايد	بأيد	Zariyat 47
لشيء	لشاي	Kehf 23
لأذبحنه	لااذبحنه	Neml 21
لأوضعوا	لااوضعوا	Tevbe 47
أفان	افائن	Al-i İmran 144; Enbiya 34
ييس	يايس	Yusuf 87; Rad 31

3) **Bedel:** Hz. Osman mushaflarında bazı kelimelerde, telaffuz edilen harfin yerine başka bir harfin resmedildiği görülmektedir.⁶ Bu kategoride değişikliğe uğrayan harfler ekseriya ‘elif’, ‘vâv’ ve ‘yâ’ harfleridir. Mesela صلاة kelimesinde ‘elif’ sesiyle çıkan harf yazıda صلوة şeklinde ‘vâv’ olarak yazılmıştır, إلى harf-i cerri إلا şeklinde telaffuz edilmekle birlikte ي ile, benzer şekilde يتوفاكم kelimesi de يتوفيكم şeklinde yazılmıştır. لكوننا ve لنسفعا kelimelerindeki gibi bazen te’kid nûnunun ‘elif’ şeklinde yazıldığı da olmuştur,. Yine müenneslik ‘tâ’ları kimi kelimelerde ‘hâ’ ile temsil edilirken bazı kelimelerde açık ‘tâ’ olarak yazılmıştır.

Kıyasi İmla	Mushaf İmlası	Geçtiği Âyetler
رحمة	رحمت	Bakara 218; Araf 56; Hud 73
بقية	بقيت	Hud 86
امرة	امرت	Al-i İmran 35; Yusuf 30, 51; Tahrim 10
صلاة	صلوة	Bakara 3, 43, 83, 110
زكاة	زكوة	Bakara 43, 83, 110, 177
غداة	غدوة	Enam 52; Kehf 28
يحيا	يحيى	Enfal 42; Taha 74; Ala 13
موسا	موسى	Bakara 55, 61; Maide 22, 24

4) **Hemze:** Hicaz lehçesinde hemze sesi tahfif edilmek suretiyle telaffuz edildiğinden Hz. Osman mushaflarında bu sesin yazılışı tahfif durumuna göre ‘elif’,

⁶ Suyûtî, a.g.e., IV, 177-178.

‘vâv’ veya ‘yâ’ şeklinde olmuş,⁷ bazen de hiç yazılmamıştır.⁸ Hemzenin yazılışı ile ilgili kaideler diğer iki kategoriye göre daha yerleşik bir durum arz etmekle birlikte istisnalar da vardır. Kelime ortası veya sonunda bulunan hemzelerde, eğer hemzeden önceki harfin harekesi fetha ise hemze ‘elif’ şeklinde, kesre ise ‘yâ’ şeklinde, damme ise ‘vâv’ şeklinde yazılmıştır. Kelime başında ise harekesine bakılmaksızın ‘elif’ suretinde yazılmıştır.

Kıyasî İmla	Mushaf İmlası	Geçtiği Âyetler
امر	امر	Bakara 27; Nisa 47, 83
لؤلؤ	لولو	Tur 24; İnsan 19
يؤفكون	يوفكون	Maide 75; Tevbe 30; Ankebut 61
انبئهم	انبهم	Bakara 33
هَيَّئ	هي	Kehf 10
البأس	الباس	Bakara 177; Ahzab 18
شأن	شان	Yunus 61; Rahman 29; Abese 37
اقراء	اقرا	İsra 14; Alak 1, 3
تجتروا	تجروا	Müminun 65; Nahl 53
المشئمة	المشمة	Vakıa 9; Beled 19
جزاء	جزا	Bakara 260; Zuhruf 15
يسئلون	يسلون	Bakara 219, 220, 222, 273

5) Fasl-vasl: Hz. Osman mushaflarında peşpeşe gelen bazı edatların bitişik veya ayrı yazılmış olduğu görülür.⁹ Ayrı edatlar olmalarına rağmen bitişik yazılmalarının sebebi muhtemelen, peşpeşe geldiklerinde telaffuzlarının bitişik olarak ve tek sesle yapılıyor olmasıdır. Peşpeşe gelen edatlar mushaflarda genellikle bitişik olarak yazılmış olsalar da istisna olarak ayrı yazıldıkları yerler de vardır. Bu kategoride dikkati çeken en önemli husus, sonraki kelimeye bitişik

⁷ Hemze hakkında bk. İsmail Durmuş, “Hemze”, *DİA*, XVII, 190 vd.

⁸ Hemzenin yazılması ile ilgili kaideler için bk. Suyûtî, a.g.e., IV, 175-177; Hamed, a.g.e., s. 351-442; Maşalı, a.g.e., s. 219-246

⁹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Suyûtî, a.g.e., IV, 178-179; Hamed, a.g.e., s. 443-461; Maşalı, a.g.e., s. 246-256.

olarak yazılması adet olan ‘ل’ harf-i cerinin mushaflarda dört yerde, kendisinden önce gelen ‘ما’ edatına bitiştirilmiş, kendisinden sonra gelen harfe bitiştirilmemiş olmasıdır.¹⁰

Kıyasi İmla	Mushaf İmlası	Geçtiği Âyetler
أَنْ لَا	آلَا	Meryem 10
مِنْ مَا	مِمَّا	Münafikun 10
عَنْ مَا	عَمَّا	Bakara 74, 85, 134
فَإِنْ لَمْ	فَالَمْ	Hud 14
أَنْ لَنْ	الَنْ	Kehf 48
أَنْ لَوْ	الَوْ	Cin 16
فِي مَا	فِيمَا	Zümer 46
كُلِّ مَا	كَلِّمَا	Nisa 91; Müminun 44
أَيْنَ مَا	أَيْنَمَا	Nisa 78
يَا ابْنَ أُمِّي	يَيْتُوم	Taha 94
مَا لِهَذَا	مَالِ هَذَا	Kehf 49; Furkan 7
فَمَا لِلَّذِينَ	فَمَالِ الَّذِينَ	Mearic 36
فَمَا لِهَؤُلَاءِ	فَمَالِ هَؤُلَاءِ	Nisa 78

6) Kıraatlerden birinin tercihi: Bazı kelimelerin okunuşu ile ilgili farklı rivayetler bulunduğu ve bu ikisini bir resm/imla altında toplamak mümkün olmadığından bu yazım şekillerinden her biri Hz. Osman mushaflarından birisinde kullanılmıştır.¹¹ Mesela تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا ifadeyi bazı mushaflarda تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا şeklinde ziyadesiyle yazılmıştır. Anlam üzerinde cüzi bir etkiye sebep olan bu tür ziyade veya noksanlıklar en çok Şam mushafında görülmektedir.¹²

¹⁰ 4/Nisâ 78; 18/Kehf 49; 25/Furkân 7; 70/Meâric 36.

¹¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Suyûtî, a.g.e., IV, 180-181; Hamed, a.g.e., s. 693-710; Maşalı, a.g.e., s. 256-268.

¹² Kaynaklarda zikredilen farkların derlendiği liste için bk. Maşalı, a.g.e., s. 266-267; Altıkulaç, a.g.e., s. 158-160.

Şam Mushafı	Basra Mushafı	Geçtiği Âyet
قالوا اتخذ	وقالوا اتخذ	Bakara 116
واوصى	ووصى	Bakara 132
سارعوا	وسارعوا	Al-i İmran 133
وبالزبر وبالكتاب	والزبر والكتاب	Al-i İmran 184
الا قليلا	الا قليل	Nisa 66
يقول الذين	ويقول الذين	Maide 53
من يرتدد	من يرتد	Maide 54
ولدار	وللدار	Enam 36
لئن انجيتنا	لئن انجيتنا	Enam 63
شركائهم	شركاؤهم	Enam 137
يتذكرون	تذكرون	Araf 7
ما كنا لنهتدى	وما كنا لنهتدى	Araf 43
وقال الملا	قال الملا	Araf 75
واذ انجاكم	واذ انجينكم	Araf 141

Hız. Osman mushaflarındaki imla ile ilgili kaynakların verdikleri bilgiler böyle olmakla birlikte daha sonra yazılan mushaflarda bu imlanın aynen korunup korunmayacağı hususunda zaman zaman farklı görüşler beyan edilmiş, mushaflarda farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır.

III. Hız. Osman Mushaflarının İmlasını Benimseme Konusundaki Görüşler ve Mushaflardaki Yansımaları

Bilindiği üzere Hız. Peygamber “Kur’an yedi harf üzere indirildi” buyurmak suretiyle Kur’an okumada güçlük çeken yeni müslümanlara okumada esneklik göstermiş; ancak bu esneklik bir müddet sonra, farklı bölgelerden bir araya gelen müslümanları birbirine düşüren okuma ihtilaflarına yol açmıştır. Hız. Osman, mushaf istinsah etmek suretiyle bu ihtilafları kontrol altına almıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere bu maksat doğrultusunda bir komisyon kurmuş, bu komisyon birden fazla mushaf istinsah etmiş, Hız. Osman da istinsah edilen

bu mushafları, bu mushafa dayalı olarak Kur'an öğretecek bir öğretici (kâri) nezaretinde bazı şehirlere göndermiştir. Ayrıca, elinde bu mushaflara uymayan mushaf bulunanların, mushaflarını, gönderilen bu mushafa göre tashih etmelerini veya imha yoluna gitmelerini istemiştir. Hz. Osman, müslümanların dinî ve siyasî birliğini etkileyecek bu hassas ve stratejik kararlarında çevresindeki büyük sahabilerin onayını ve desteğini de almıştır. İbn Mes'ud gibi bazı sahabiler, kendi mushaflarının imha edilmesini hoş karşılamamış ve bu yönden Hz. Osman'ı eleştirmiş olsalar da, onun mushaflar üzerindeki bu tasarrufu ashabın icmaina konu olmuştur.

Hz. Osman, istinsah ettirdiği bu mushaflarla, hem Kur'an'ın imlasında kendi içinde bir birlik sağlamış, hem de Hz. Peygamber'in tanımış olduğu kıraat esnekliğini bir dereceye kadar muhafaza etmeyi başarmıştır. Bunu da kısmen okumanın imlayı belirlediği, kısmen de imlanın okumayı belirlediği iç içe bir yapı kurarak başarmıştır. Bundan sonra yeni mushaflar, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflar esas alınarak yazılmış; Kur'an öğretimi bu mushaflarla uyumlu olarak sürdürülmüştür.

Hz. Osman'ın mushaflar üzerindeki bu tasarrufu genel olarak benimsenmiş olmakla birlikte, yeni yazılan mushaflarda ihtiyaçlar doğrultusunda, gerek okumayı kolaylaştırmak amacıyla, gerekse günlük okuma miktarlarını tanzim etmek amacıyla mushaflara bazı işaretler ilave edilmiştir. İşte mushaflar üzerinde yapılan bu tasarruflar zaman zaman âlimler tarafından değerlendirilmiş ve mushaflara Kur'an'dan olmayan hiçbir şeyin yazılmamasını isteyen karşıt görüşler serd edilmiştir.¹³ Hicri birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkan bu görüşler, ilgili dönemlerde mushaf yazımında artık Hz. Osman'ın uygulamalarının dışına çıkmadığını ve ihtiyaçlar doğrultusunda sivil planda yeni düzenlemeler yapıldığını göstermektedir.

Daha önce de ifade edildiği gibi Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği mushaflar, kendilerine mahsus bir imlaya sahiptir ve kelimelerin imlası, bazı noktalarda, sonradan esasları belirlenen ve adına kıyasi imla denilen imla sistemine uymaktadır. Mushaf kitabetinde, genel olarak Osman mushaflarında takip edilen

¹³ Mushafların noktalanması veya ta'şirlerin konulması ile ilgili görüşler için bk. Dâni, *el-Muhkem fi Nakti'l-Mesahif*, thk. İzzet Hasan, Dımeşk: Daru'l-Fikr, 1418/1990, s. 10-17.

bu imla muhafaza edilmiş, yeni düzenlemeler bu esas üzerine bina edilmiş olsa da, bu imla tarzının dışına çıkılıp çıkamayacağı yönünde görüşler de dile getirilmiştir. Rivayetlerin Haccâc (ö. 95/714) zamanına kadar götürdüğü bu görüşlere bakılarak meselenin hicri birinci asrın sonlarında tartışıldığı anlaşılmaktadır.

Hz. Osman mushaflarının imlasına aynen uyup uymama konusunda takınılacak tavır daha sonraki mushaf yazımlarında takip edilecek imla sistemini etkileyen en önemli etkenlerden birisidir. Resm-i Osmani'ye uymanın gerekli olup olmadığı konusu da, bu imla sisteminin dayanaklarının ne olduğu konusuyla yakından ilgilidir. Âlimlerin bir kısmı resm-i Osmani'yi müstensih ve kâtip hatalarına bağlamakta, bazı âlimler dilin bazı imla özelliklerini veya Kur'an'ın farklı okuyuş biçimlerini yansıtmak için bilinçli olarak bu şekilde yazılmış olduğunu öne sürmektedirler. Farklı yazımın kökenini, Arap yazısına kaynaklık eden yazı sistemlerinde görenler, yahut da bunun Hz. Peygamber'in direktifleri doğrultusunda gerçekleştiğini söyleyenler de vardır.¹⁴

Resm-i Osmani'nin kökeni konusunda benimsenen görüş, ona uymanın gerekli olup olmadığı konusundaki görüşleri de etkilemiştir. Bu konudaki ilk görüşler hicri birinci asrın sonları, ikinci asrın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bazı âlimler resm-i Osmani'ye uymanın gerekli olduğunu, onun dışına çıkmanın haram olduğunu ifade ederken, bazıları da yazının lafzı temsil etmek için bir araç olduğunu, lafız doğru temsil edildikten sonra imla sisteminin önemli olmadığını ifade etmiştir. Konuyu dinî bağlamda ele alan âlimler olmakla birlikte, resm-i Osmani'ye uymayı daha ziyade ashabın hakkında görüş birliğine vardığı bir uygulamayı benimsemenin daha uygun olacağı şeklinde değerlendirdikleri anlaşılmaktadır.¹⁵

Âlimlerin resm-i Osmani'ye uyma konusunda genellikle ılımlı bir tavır almaları uygulamaya da yansımıştır. Nitekim hicri birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarına ait oldukları tahmin edilen çeşitli mushaf örneklerinde farklı imla sistemlerinin olduğu görülmektedir. Mesela Topkapı mushafı diye bilinen

¹⁴ Konu ile ilgili tartışmalar için bk. Maşalı, *a.g.e.*, s. 268-287.

¹⁵ bk. Maşalı, *a.g.e.*, s. 288-300; Mustafa Altundağ, *Hata İddiaları Çerçevesinde Kur'an'ın Dil ve Yazım Özelliği: Mushafta Lahn Meselesi*, Bakı: Nurlar Neşriyat, 2004, s. 101.

mushafın imlası resm-i Osmani'ye uymamaktadır.¹⁶ Buna karşın Taşkent mushafı¹⁷ ile Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî mushafı¹⁸ ise resm-i Osmani'ye uymaktadır.¹⁹ Bu durum göstermektedir ki eski mushafların bir kısmı bütünüyle Hz. Osman mushaflarına uymakta iken bir kısmı kelimelerin telaffuzuna yakın harflerle resmedilmiştir.

Resm-i Osmani'ye ittiba tartışmaları XIX. yüzyıl sonlarına kadar konuyla ilgili eserlerde dar bir çerçevede ele alınıp tartışılmıştır. XVI. yüzyılda Avrupa'da, XIX. yüzyıldan itibaren ise İslam âleminde mushaf basımının başlamış olması, beraberinde mushafların sıhhati tartışmalarını da gündeme getirmiştir. Bu tartışmalarla birlikte matbaalarda harflerin dizilmesi suretiyle basılan mushaflarda bir başka problem daha zuhur etmiştir. O da matbaalarda standart Arapça için üretilen harf kalıplarının kendine mahsus özel hattı olan mushaf yazımı için uygun ve yeterli olmaması nedeniyle matbu mushafların hattının resm-i Osmani ile uyumu meselesidir. İşte bu tartışmalar XX. yüzyıl başlarından itibaren meselenin bir yandan gazete ve dergiler vasıtasıyla tartışılmasına neden olurken öte yandan resm-i Osmani uyumlu mushaf basılması yönünde özel teşebbüslere de yol açmıştır. Bu gayretlerden en meşhur olanı Mısır kralı I. Fuad'ın emriyle

¹⁶ Mustafa Altundağ, "İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman'a mı Aittir?", *Marife*, 2002, yıl: 2, sayı: 1, s. 53-87; Maşalı, *a.g.e.*, s. 101-105. Tayyar Altıkulaç, *Hiz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası*, İstanbul: IRCICA, 1428/2007, s. 78-80 ("İnceleme" kısmı)..

¹⁷ Taşkent mushafı, 1915 yılında Rus Çarlığı tarafından az sayıda basılmış; bu nüshalardan birisinin Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde yer alan mikrofilm kullanılarak tıpkı basımı yapılmıştır (*Holy Qur'an Prepared for the Caliph Osman = el-Kur'an el-Mecid: Mushafu Seyyidine Osman (r.a.) Ukusu Nüshati Semerkand*, editör Muhammad Hamidullah, publisher Ayesha Begum, Amerika: Centre Culture Islamique, 1981, 2.basım); Maşalı, *a.g.e.*, s. 92-101.

¹⁸ Bu mushafın tamamı bir bilgisayar programı halinde Mültekâ Ehli't-Tefsîr web sitesinde yer almaktadır. Bk. <http://www.tafsir.net/vb/tafsir9751/#post43827> (29.03.2012). Matbu nüshası için bk. Tayyar Altıkulaç, *Hiz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Nüshası*, İstanbul: IRCICA, 1430/2009.

¹⁹ Eski mushaflar ve özellikleri hakkında geniş bilgi için bk. The Qur'anic Manuscripts, <http://www.islamic-awareness.org/Quran/Text/Mss/> (24.11.2007); Communication and Information Sector's Photobank - Qur'anic Fragments, <http://portal.unesco.org/ci/photos/showgallery.php/cat/837> (24.11.2007).

Mısır şeyhulkurrâsı el-Haddâd'ın neşrettiği, -ki bilahare, Suudi Arabistan mushaf neşirlerinde bunu esas almıştır- resm-i Osmanî'ye uyumlu olduğu iddiası taşıyan mushaftır. Osmanlı'nın son zamanlarında basılan mushafların resm-i Osmanî'ye uyumunu sağlama yönünde bir teşebbüs olmuş ise de gelişen olaylar tam netice alınmasına engel olmuştur. Zira o zamana kadar basılmakta olan mushaflar genellikle Hafız Osman veya Kayışzade Hafız Osman'ın hatlarına dayanmaktaydı. Bunların imlasının Ali el-Kârî'nin yazdığı mushaflara dayandığı kanaati vardı ve bu imla resm-i Osmanî'ye uyumlu değildi. 1918'de Heyet-i Tedkîk-i Mesâhif-i Şerîfe ve Müellefât-ı Şer'îyye reisi olan M. Saffet Efendi, şeyhülislamın ve padişahın desteğiyle basılmakta olan mushafların resm-i Osmanî'ye uyumunu sağlamak için teşebbüste bulunmuş ise de bu konuda ancak kısmi bir muvaffakiyet sağlanabilmiştir.²⁰ Mesela 1935'te basılmaya başlanan El-malılı'nın Hak Dini Kur'an Dili tefsirindeki Kur'an metni resm-i Osmanî'ye uyumludur. Ancak daha sonraları bu husus üzerinde titizlik gösterilmemiş; okunaklı ve sayfa tutar özelliklerini taşıyan ama resm-i Osmanî uyumlu olmayan Kayışzâde ve Hasan Rıza hatlarına dayalı mushafların basımı yaygınlaşmıştır. O günkü ismiyle Mushafları İnceleme Kurulu bu mushafları sadece Ali el-Kârî tarzı olarak nitelendirilen imla yönüyle incelemeye tabi tutmuş, resm-i Osmanî'ye uyumunu sağlamaya çalışmamıştır.

IV. Ali el-Kârî'nin Mushaf İmlasıyla İlgisi

X (XVI). yüzyıl ulemasından olan Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Herat'ta doğmuştur. İlk tahsilinin ardından Mekke'ye yerleşerek burada ilim tahsilini ilerletmiş, başta fıkıh ve hadis olmak üzere, kıraat, tefsir, kelam, tasavvuf ve tarih gibi ilim dallarında eserler telif etmiş, bu yönüyle dönemin önde gelen âlimleri arasındaki yerini almıştır. Özellikle kıraat ilmindeki vukufiyeti sebebiyle "el-Kârî" nisbesiyle anılmış, sülüs ve nesih hatlarında mahir olması sebebiyle geçimini mushaf yazarak sağlamıştır.²¹

Ali el-Kârî'nin mushaf imlasıyla olan ilgisi, gerek yazdığı mushaflarda uyguladığı imla ve gerekse mushaf imlası hakkındaki İmam Şâtıbî'nin *Râiyye* olarak şöhret bulan *Akiletu Etrâbi'l-Kasâid* adlı manzum eserine yazdığı *el-Hibâtu's-*

²⁰ Bu konuda atılan adımlar hakkında bk. M. Saffet, *Ulum-i Şer'îyye ve Asri Müceddidlerimiz*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1340 [1922], s. 5-10.

²¹ Hayatı ve eserleri hakkında bk. Ahmet Özel, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-405.

Seniyyetu'l- 'Aliyye isimli şerhi yönüyledir. Ali el-Kârî'nin yaşadığı Mekke'nin o dönem Osmanlı idaresi altında olması, Hanefî mezhebine mensubiyeti, ayrıca ilmî şahsiyeti Osmanlı topraklarında meşhur olmasına vesile olmuştur.

Türkiye'de, mushaf imlası hususunda Ali el-Kârî'nin kendine mahsus bir tarz ortaya koyduğu kanaati yaygındır. Resm-i Osmani olarak bilinen tarzdan bazı noktalarda ayrılan bu tarz, ülkemizde basılmakta olan mushaflarda kullanılan imlanın esasını oluşturmaktadır. Gerek Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu üyeleri ve gerekse Türkiye'de kıraat okutan hocalar bu imla sistemini Ali el-Kârî'ye dayandırarak "Ali el-Kârî hattı" veya "Ali el-Kârî tarzı" olarak nitelendirmektedirler.²² Bu kanaat İslam dünyasının diğer bölgelerinde görülmemektedir. Ali el-Kârî gibi büyük şöhret sahibi bir âlime mahsus bir yaklaşımla ilgili bu durum, ister istemez bazı soru ve şüpheleri akla getirmektedir. Acaba Ali el-Kârî mushaf imlası konusunda kendine mahsus bir tarz geliştirmiş midir? Geliştirmiş ise bu tarz niçin sadece Türkiye'de yaygınlık kazanmış, diğer bölgelerde şöhret bulmamıştır? Geliştirmemiş ise niçin Türkiye'de kendisine böyle bir tarz nispet edilmiştir? Araştırmamızın bundan sonraki safhasında bu sorulara cevap aranacaktır.

Ali el-Kârî'nin mushaf imlası ile ilgili görüşlerinin yer alması en muhtemel olan eseri şüphesiz doğrudan mushaf imlası konusunda yazdığı ve yukarıda kısaca temas ettiğimiz *Râiyye* şerhidir. Henüz neşredilmemiş olan bu eser üzerinde yaptığımız incelemede, Ali el-Kârî'nin mushaf imlası konusunda, bilinenlerin aksine herhangi bir görüş serdetmediği, aksine daha önceki görüşleri teyit edici görüşlere ve ifadelerle yer verdiği görülmektedir. Bilhassa *Râiyye*'nin "İmâm-ı Mâlik, mushaf sonradan ihdas edilen yazı ile değil, sahabenin yazdığı ilk yazı ile yazılır, demiştir" mealindeki beytin²³ şerhinde konuyla ilgili görüşlere yer vermiş, başka bir şey söylememiştir. Ancak nokta ve harekeler konusunda şöyle bir beyanda bulunmuştur:

²² Bu kanaati bazı kıraat hocalarından işittiğimiz gibi Mushafları İnceleme Kurulu'nda başkanlık yapmış olan Ahmet Okutan da bir kitabında bu kanaati vurgulamıştır. Bk. Ahmet Okutan, *Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim*, Ankara [1989], s. 102-103. Nitekim Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basılmakta olan bazı mushafların jenerik sayfalarında "Ali el-Kârî Tarzı" ifadesi açıkça yazılmaktadır.

²³ Söz konusu beytin metni şöyledir: وقال مالك القرآن يكتب بالكتاب الأول لا مستحدثا سطرًا

ولا يخفى أن الناس في هذا الزمان كلهم كالصبيان محتاجون إلى النقط والشكل لوضوح البيان. فإننا نرى العلماء والأعيان يلحنون ويخطؤون في مواضع كثيرة من القرآن مع بيان النقط والإعراب في غاية التبيان، فكيف لو كتب المصاحف على منوال خط الصحابة عليهم الرضوان.

Şüphesiz bugün insanların tamamı, çocuklar gibi, manayı anlamak için nokta ve harekeye muhtaçtırlar. Zira görüyoruz ki hareke ve i`rab son derece açık olduğu hâlde, alimler ve ileri gelen şahsiyetler Kur'an'ın birçok yerinde yanlış ve hata yapmaktalar. Eğer mushaflar ashabın (r.a.) hat tarzıyla yazılmış olsaydı durum nasıl olurdu varın siz düşünün!...²⁴

Ancak onun bu söylediği, harflerin noktaları ve hareketleri yani “zabtu'l-mushaf” konusuyla ilgili olup kelimelerin imlasıyla yani “resmu'l-mushaf” ile ilgili değildir. Ayrıca, Ali el-Kârî'nin yukarıdaki beyti şerhi sadedinde zikrettiği görüşlerin tamamı, resmu'l-mushafa ittibanın vacip olduğu yönündedir. Her ne kadar kendisi açıkça belirtmemiş olsa da, hem aksine bir şey söylememiş olması, hem de söylenen sözlere bir itirazının ve ilavesinin olmaması, onun da aynı görüşü paylaştığına bir işaret sayılabilir. Ayrıca eserin ilerleyen bölümlerinde de bazı hususlarda klasik görüşlerden ayrıldığını, kendi kanaatinin farklı olduğunu hissettirecek bir görüş ortaya koymamıştır.

Ayrıca Kadı İyaz'ın eş-Şifa'da yer alan “Müslümanlar, baştan sona Kur'an'ın iki kapağı arasındakilerin vahiy olduğunda, Resul-i Ekrem'e indirildiğinde ve hak olduğunda icma etmiştir. Kim kasten bir harf eksiltirse, yahut değiştirirse, yahut üzerinde üzerinde icma edilen mushafın içermediği ve Kur'an'dan olmadığında icma edilen herhangi bir harf ilave ederse o kişi kafirdir”²⁵ anlamındaki sözlerinde geçen ‘herhangi bir harf ilave ederse’ ifadesine Ali el-Kârî'nin ‘gerek yazı olarak, gerekse kıraat olarak’ şeklinde açıklık getirmesi²⁶ de bu konuda geleneksel yaklaşımdan farklı bir görüş taşımadığını gösterir.

Bu durumda Ali el-Kârî'nin mushaf imlasında bir tarz geliştirmiş olduğuna dair kanaatin dayanağı bu eseri olamaz. Bu nedenle kıraat camiasında var olan söz konusu kanaatin kaynağını başka bir yerde aramak gerekecektir.

²⁴ Bk. Ali el-Kârî, *el-Hibâtu's-Seniyyetu'l-Aliyye alâ Ebyâti's-Şâtıbiyye*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye, nr. 22293, vr. 16a.

²⁵ el-Kadı el-İyaz, *eş-Şifâ bi-Ta rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.], II, 304-305.

²⁶ Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.] [İstanbul: el-Matbatu'l-Osmâniyye, 1319'dan ofset], II, 551.

Daha önce Ali el-Kârî'nin mushaf yazarak geçimini temin ettiği belirtilmişti. Acaba yazdığı mushaflarda imla konusunda kendine mahsus bir yaklaşım benimsemiş olabilir mi? Şüphesiz bu soruya sağlıklı bir cevap verebilmek için Ali el-Kârî'in yazdığı bütün mushafların bu yönüyle incelenmesi gerekir ki bu yönde bir incelemeyi başarmak için çok zaman ve emek sarfedilmesi gerektiği açıktır. Ancak Türkiye'de böyle bir kanaatin yayılmasına kaynaklık etmesi muhtemel iki husus dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Hafız Osman'ın (ö. 1110/1698), yazdığı mushafları Ali el-Kârî mushafından istinsah ettiğini ifade etmesidir. İkincisi ise Süleyman Efendi'nin (ö. 1140/1728'den sonra) mushaf imlasıyla ilgili bir risalesini kaleme alırken Ali el-Kârî'nin yazdığı mushaflardan birini dayanak aldığını belirtmesidir. Öte yandan bugün Türkiye'de Ali el-Kârî tarzı olarak nitelendirilen ama aslında Kayışzâde Hafız Osman'ın yazdığı mushafa dayanan imladan da bahsetmek gerekmektedir.

A. Hafız Osman Mushafları

Osmanlı döneminde basılan mushafların kahir ekseriyeti Hafız Osman'ın yazdığı mushaflardan çoğaltılmıştır. Küçük yaşta hafızlık yaptığı için bu sıfatla anılmış olan Hafız Osman (1052-1110/1642-1698) hat sanatıyla meşgul olmuştur. Önce Şeyh Hamdullah'ın (ö. 926/1520) üslubunu taklit etmiş olmakla birlikte zamanla bu üslubu geliştirerek kendi üslubunu oluşturmuştur.²⁷ Hafız Osman, sarayda bulunan Şeyh Hamdullah mushafını takliden hattaki melekesini artırmış, 1069'dan (1659) ömrünün sonuna kadar yirmi beş mushaf yazmıştır. Bunlardan 1094 (1683) ve 1097 (1686) tarihli olanları ilk akla gelenlerdir.²⁸ Osmanlı Devleti'nde resmi olarak basılan ilk mushaf Hafız Osman'ın yazdığı mushaflardan birisidir. Ancak 1288'de (1871) Fransa'da bastırıp İstanbul'a getirtilen mushafların yazıları net olarak çıkmamış, bunun üzerine Matbaa-i Amire'de mushaf basılmasına karar verilerek (1291/1873) Şekerzade'nin (ö. 1166/1753)

²⁷ Hayatı ve eserleri hakkında bk. M. Uğur Derman, "Hafız Osman", *DİA*, XV, 98-100.

²⁸ M. Uğur Derman, a.g.m., XV, 99. M. Uğur Derman, "Kendi İzahlarıyla Hafız Osman'ın Mushafları", *Sanat Dünyamız*, 1982, cilt: IX, sayı: 24, s. 10-15; A. Süheyl Ünver, "Hattat Hafız Osman ve Yazdığı Mushaflar", *Türk Yurdu*, 1967, cilt: VI, sayı: 339, s. 5-9. Bu iki mushaftan ilki İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, AY, nr. 6549'da, ikincisi Türk-İslam Eserleri Müzesi, nr. 405'te kayıtlıdır.

Şeyh Hamdullah'ı taklid ederek yazdığı mushaf basılmıştır.²⁹ Mushaf basmasına ruhsat verilen ilk özel şirket olan Matbaa-i Osmaniye tarafından Hafız Osman mushafları birçok kez basılmıştır. Ancak bütün bu baskıların temel özelliği mushafların dizgi yoluyla üretilmiş olmaması ve bir yazma mushafın kopya edilmesidir.

Hafız Osman hattıyla basılan mushafların ketebe sayfası incelendiğinde aşağıdaki ibare ile karşılaşılmaktadır:

كتبه العبد الفقير الى رحمة ربه القدير، سمي جامع القرآن الشهير بحافظ عثمان (...) راقما على ما وافق مصحف الشيخ المعروف بعلى القاري المكي بين الفحول والأعيان، قد وقع الفراغ في أوائل شهر شعبان بعناية ربه الديان في سنة سبع وتسعين وألف من هجرة من له العز والشرف...

Bu mushafı, Kur'an camiinin (yani Hz. Osman'ın) adaşı olan ve Hafız Osman olarak tanınan abd-i aciz –ki kudret sahibi Allah'ın rahmetine muhtaçtır– yazmış, bunu da ulema ve ileri gelen zevat arasında Ali el-Kârî el-Mekki olarak bilinen zatın mushafına muvafık olarak kaleme almıştır. Allah'ın inayetiyle yazma işinin bitimi, izzet ve şeref sahibi Hz. Peygamber'in hicretinin bin doksan yedinci yılının Şaban ayının başlarında vuku bulmuştur.³⁰

Hafız Osman bu ibareyi hem 1094, hem de 1097 tarihli iki mushafına da yazmıştır.³¹ Bu iki mushafın Ali el-Kârî mushafından istinsah edildiği açıkça ifade edildiğine göre, bu mushaflar incelendiği takdirde Ali el-Kârî'ye ait bir imla numunesine ulaşmak mümkün olacaktır. Keza Hafız Osman'ın bu mushaflarında kullandığı imlanın, Ali el-Kârî'nin *Râiyye* şerhinde temas ettiği geleneksel mushaf imlası ile ne derece örtüştüğü de bu sayede tespit edilebilecektir.

²⁹ “Vakanüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı (1272-1295)”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 1 Teşrinievvel 1333 [1 Ekim 1917], sene: 8, numara: 46, s. 228. Ayrıca bk. Necmettin Gökür, *Tanzimattan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*, İstanbul: İFAV, 2015, s. 19-27.

³⁰ Bk. *Kur'ân-ı Kerîm*, Hafız Osman Hattı, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, Şaban 1298 [Haziran 1881], s. 817.

³¹ Mushaflardan 1094 (1683) tarihli olanı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, AY, nr. 6549'da, 1097 (1686) tarihli olanı da Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 405'te bulunmaktadır.

B. Süleyman Efendi'nin Resmu'l-Mushaf Risalesi

İkinci hususa gelince, şahsiyeti hakkında eserinde belirttikleri dışında bir bilgiye henüz ulaşamadığımız, Fatih Camii imamı Dâmâdzâde Süleyman Efendi³², 1140 (1727) yılında mushaf imlasına dair bir risale yazmıştır. Dâmâdzâde bu risalesini yazarken istifade ettiği kaynakları eserin hatime kısmında belirtmiş olup bunlar arasında Ali el-Kârî'nin yazdığı bir mushaf da yer almaktadır. Damadzade'nin söz konusu ifadeleri şöyledir³³:

تمت الكلمات المرسومة المستخرجة من مصحف علي القاري رحمه الله تعالى و متن الرائية و شرح الجزري و جامع الكلام و كشف الأسرار و كنز المعاني شرح الرائية. اسئل الله تعالى لي أن يحفظني من السهو والنسيان، وبالله التوفيق، والله المستعان. جمعتها وكتبتها وأنا الفقير سليمان الحافظ القرآن المعروف بداماد زادة الإمام في جامع أبي الفتح سلطان محمد خان عليه الرحمة والغفران لسنة أربعين ومائة وألف من هجرة من له العز والشرف.

كتبه الفقير محمد المعروف بإمام زادة غفر الله ذنوبهما وستر عيوبهما ولمن قرأ فيه، آمين، لسنة ثمان وثمانين ومائة وألف ١١٨٨.

Ali el-Kârî (r.a.) mushafı, *Râiyye* metni, el-Cezerî şerhi, *Câmiu'l-Kelâm, Keşfu'l-Esrâr ve Râiyye* şerhi *Kenzu'l-Meânî*'den çıkarılarak oluşturulan *el-Kelimâtu'l-Mersûme* tamam oldu. Allah'tan, beni hata ve unutmaktan korumasını istiyorum; başarmak Allah'tandır, yardımı istenecek olan da Allah'tır. Ben, Damadzâde diye bilinen, Fatih Camii imamı, Kur'an hafızı fakir Süleyman, hicretin 1140'ıncı senesinde bu risaleyi derleyip yazdım.

Bunu İmamzâde diye bilinen fakir Muhammed yazdı. Allah her ikisinin, ve de bu risaleyi okuyanların günahlarını bağışlasın, kusurlarını örtün. Amin. Sene 1188.

Yine aynı nüshanın hatime sayfasında, sayfa kenarına Türkçe olarak aşağıdaki not düşülmüştür:

Bu mersûmât-ı Kur'an-ı azımuşşanda sure-i Bakara'dan sure-i Nâs'a gelince ekseriya satır içinde olan kelimât Ali el-Kârî rahimehullah hazretlerinin kendi hattıyla olan mushaf-ı şeriften menkuldür. Kenarda olan kelimât mezkur olan şerhlerden ve rusûmât kitaplarından ahzulunmuştur.

³² *Sicill-i Osmani*'de 1168'de vefat eden, asrının şeyhulkurrası olarak nitelendirilen Sirkeci imamı el-Hac Süleyman Efendi adında bir zatın ismi zikredilmekte ise de aralarında bir bağlantı olup olmadığı hakkında henüz bir bilgiye ulaşamadık. Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311, III, 81.

³³ Damadzade Süleyman Efendi, *el-Kelimâtu'l-Mersûme*, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafı İnceleme ve Kıraat Kurulu Kütüphanesi, nr. 117/1, vr. 19b (varak numaraları bizim tarafımızdan konulmuştur). Bu nüshanın fotokopisini temin eden Mushafı İnceleme ve Kıraat Kurulu üyesi sayın Bayram Yılmaz'a teşekkür ederim.

Bu ifadeden anlaşıldığına göre Süleyman Efendi, risalesinde çerçeve içinde yazdığı kelimeleri çoğunlukla Ali el-Kârî mushafından almıştır. Ancak “*ekseriya*” demiş olmasına bakılırsa bu mushafa uymadığı noktaların bulunabileceği de ihtimal dâhilindedir. Ayrıca risalede birkaç yerde çerçeve içindeki metin kısmında, birkaç yerde ise haşiyedeki notlarda “*Ali el-Kârî mushafında bu kelime şöyle yazılıdır*” şeklinde ifadelere rastlanmaktadır.³⁴

Risalede zikredilen kelimelerde ara sıra, ayet içindeki sıralama bakımından takdim-tehirler yanında istinsah hatası olarak da sayılabilecek bazı yazım hataları bulunmaktadır.

Ayrıca nüshanın baş tarafındaki vakıf kaydında yer alan aşağıdaki ifadeler de dikkat çekicidir:

İşbu *Resmu'l-Kur'an* risalesiyle *Tertib-i Mesâhif-i Şerife* risalesi şeyhulislam ve müftülenam devletli semahatli Ömer Lütfi Efendi hazretlerinin taraf-ı devletlerinden Meclis-i Teftiş-i Mesâhif'e vakf edilmiştir. 11 Cemaziyelevvel, sene [1]308.

Mushafları denetlemekle görevli olan Mushafları İnceleme ve Kiraat Kurulu'nun ilk hali olan Meclis-i Teftiş-i Mesâhif'e vakfedilen resmu'l-mushafla ilgili iki risale, aslında bu kurulun mushaf imlası konusundaki resmi dayanağı olmuştur. Nitekim mushaf denetimlerinin bu risaleler doğrultusunda yapıldığını kurul görevlileri şifahi olarak şahsıma ifade etmişlerdir. Bu durumda Ali el-Kârî tarzı olarak nitelendirilen imla tarzının dayanağı olabilecek ikinci bir kaynağa daha ulaşılmış oluyor. Hâl böyle olmakla birlikte bu risalede ifade edilen imla tarzının, gerek *Râiyye* şerhinde Ali el-Kârî'nin belirttiği imla ile, gerekse Hafız Osman'ın Ali el-Kârî'ye nispet ettiği mushaftaki imla ile ne derece örtüş-tüğü üzerinde durulması gereken bir husustur.

C. Kayışzade Hafız Osman Mushafı

Bugün Türkiye'de mushaf imlası bakımından Ali el-Kârî tarzı olarak şöhret bulan, ayrıca isimdeki benzerlik nedeniyle de Hattat Hafız Osman ismiyle karıştırılan Kayışzâde Hafız Osman mushafı da konumuz bakımından önem taşımaktadır.

Kayışzâde lakabıyla tanınan el-Hâc Hafız Osman Nuri (ö. 1311/1894), Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den sülüs ve nesih yazılarını öğrenip icazet almış, devrinin büyük hattatları arasına girmiş, hayatını mushaf yazmakla geçirmiştir.

³⁴ Bk. Damadzade, *el-Kelimâtu'l-Mersûme*, vr. 3b, 4a, 6a, 9a, 9b, 13a, 13b, 15b.

Yüz yedinci mushafını yazdığı sırada vefat ettiği yönündeki bilgiler de bunu teyit etmektedir. Kayışzâde mushaf yazmada ve nesih hattının güzelleşmesinde hüner göstererek özellikle XIX. yüzyılın sonlarından günümüze kadar defalarca basımı gerçekleşen ve dünya çapında bir yaygınlığa sahip olan ayet-berkenar tertibiyle yazdığı mushaflar, bu ekolün diğer hattatı Hasan Rıza Efendi'nin (ö. 1920) aynı tertipteki mushafıyla birlikte büyük şöhret kazanmıştır. Kayışzâde'nin yazdığı bu mushaf, hem ezberleme konusunda hafızlara kolaylık getirmesi, hem yazısının açık ve okunaklı olması sebebiyle diğer mushaflara tercih edilmiş ve halk arasında yayılmıştır.³⁵ Zamanla Hattat Hafız Osman ve Kayışzâde Hafız Osman isimlerinin birbirine karıştırılmasına bağlı olarak hangi mushafın hangi hattat tarafından yazıldığıнын tespiti zorlaşmıştır. Ancak ehlince malum olduğu üzere Hattat Hafız Osman mushafları sayfa tutar olmaması yönüyle Kayışzade mushaflarından kolayca ayrıştırılabilir.

Kayışzâde mushafının imlası, her ne kadar Ali el-Kârî tarzı olarak nitelendirilse de dikkatle incelendiğinde imlasının hem Hafız Osman, hem de Süleyman Efendi'nin risalesine bütünüyle uymadığı görülmektedir. Süleyman Efendi'nin risalesiyle arasındaki farklar çok az olmakla birlikte Hafız Osman mushafıyla arasındaki farklar oldukça fazladır.

V. Hafız Osman Mushafı, Kayışzâde Mushafı ve Süleyman Efendi Risâlesinin Karşılaştırılması

Çalışmamızın bu safhasına gelinceye kadar Ali el-Kârî'nin mushaf imlası ile ilişkisini ortaya çıkarmaya yönelik olarak, *el-Hibâtu's-Seniyye*, Hafız Osman mushafı, Süleyman Efendi risalesi ve Kayışzade Hafız Osman mushafı olmak üzere dört eserden söz edildi. Bu dört eserin münderecatına yönelik bir karşılaştırma bize Ali el-Kârî'ye ait muayyen bir imla tarzının bulunup bulunmadığını, var ise özelliklerinin neler olduğunu gösterecektir. Bunlardan ilki olan *el-Hibâtu's-Seniyye*'nin, İmâm Şâtıbî'nin resm-i Osmanî'ye dair olan *Akile* isimli eserinin şerhinden ibaret olması, bu eserde belirtilen imla hususiyetlerinin

³⁵ Kayışzade hakkında geniş bilgi için bk. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul, 1970, s. 252-256; Muhittin Serin, "Kayışzade Hafız Osman Nuri", *DİA*, XXV, 79-80; a.mlf., *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı, 2003, s. 178-181.

resm-i Osmani olarak adlandırılan imla hususiyeti olduğunu gösterir. Araştırmanın başında resm-i Osmanî hakkında yeteri kadar bilgi verildiğinden burada tekrar ele alınmasına gerek bulunmamaktadır. Hâl böyle olmakla birlikte diğer mushaf ve eserlerde işaret edilen imla hususiyetleri mukayese edilirken resm-i Osmani'yi tazammun eden *el-Hibâtu's-Seniyye*'den alınan örneklerle de yer verilecektir.

A. Resm-i Osmani Bakımından Hafız Osman Mushafı

İkinci eser olan Hafız Osman mushafının imla hususiyetlerine gelince, mukayese için yeterli olacak sayıda örnekten hareketle resm-i Osmanî'ye ait hazif, ziyâde, bedel, hemze ve fasl-vasl kriterleri açısından dikkati çeken özellikleri şunlardır:

a) Resm-i Osmani'de hazfedilmiş olan harfler Hafız Osman mushafında hazfedilmeden yazılmıştır. Mesela “مالك”, “العالمين”, “صراط”, “واعدنا” gibi kelimelerdeki ‘elif’ler; “يستحيي”, “يحيي”, “النيين”, “الربانيين” gibi kelimelerdeki ‘yâ’lar hazfedilmeyip açıkça yazılmışlardır. Yine peşpeşe gelmesi nedeniyle hazfedilen iki ‘yâ’ harfleri de hazfedilmeksizin her ikisine de yazıda yer verilmiştir. Yine “ننح” kelimesinde hazfedilen ‘nûn’ açık olarak yazılmıştır. Lâm-ı tarifli “الليل” kelimeleri resm-i Osmani'de tek ‘lâm’ ile yazılmışken Hafız Osman mushafında iki ‘lâm’ ile yazılmıştır. Aynı özelliği taşıyan “الذي”, “الذين”, “التي” gibi edatların tek ‘lâm’ ile yazılmasında bir farklılık olmamasına rağmen “اللاتي”, “اللائي” ve “اللدان” edatları iki ‘lâm’ ile yazılmıştır. Hafız Osman mushafındaki bu istisnai duruma hicri 6'ncı yüzyıl sonlarında yazıldığı tahmin edilen müellifi mechul *el-Hicâ* isimli eserde de rastlanmaktadır. Bu eserde “الذي”, “الذين”den ayrı olarak tesniye ve müennes cem’ olan “اللدان”, “اللدّين” ve “اللاتي” kelimelerinin iki lam ile yazıldığı belirtilmiştir.³⁶ Bu durum Hafız Osman mushafında görülen imla hususiyetlerinin kendisinden en az dört-beş yüzyıl öncesine dayandığını göstermektedir.

b) Ziyade açısından bakıldığında bazı kelimelerin yazılışında resm-i Osmani ile uyum görülürken ekseriyetle ziyade edilen harfler yazılmamıştır. Mesela “ساريكم”, “لاوضعوا”, “شركاء”, “لالى الله”, “بايد”, “ثمود” gibi lafızların yazılışında resm-i Osmanî'de var olan ziyade harfler Hafız Osman mushafında yer almaz

³⁶ *el-Hicâ fî Resmî'l-Mushaf*, thk. Ganim Kadduri el-Hamed, Dimeşk: Daru'l-Gavsani, 1433/2012, s. 130-131.

iken “اتوكؤا”, “لشايء”, “لتلوا”, “يايس”, “ملائه”, “تبلوا”, “افائن”, “انبؤا”, “ملاقوا”, “علمؤا”, “مهلكوا”, “الملؤا” gibi kelimelerde resm-i Osmani’ye uyumlu bir imla benimsenmiştir.

c) Bedel açısından bakıldığında, ilk dikkati çeken husus “يسط”, “مسيطر”, “مسيطرون”, “بسطة” gibi aslı ‘sîn’ ile olduğu halde resm-i Osmani’de ‘sâd’ ile yazılan kelimelerin Hafız Osman mushafında ‘sîn’ ile yazılmış olmasıdır. “صلوة”, “غذوة”, “حيوة”, “زكوة” gibi ‘elif’ ile telaffuz edildiği hâlde ‘vâv’ ile resmedilen, ayrıca “نعمت”, “امرات”, “رحمت”, “شجرت”, “سنت” gibi aslı yuvarlak ‘tâ’ ile olduğu halde açık ‘tâ’ ile yazılan kelimelerin imlasında resm-i Osmani ile uyum gözletmiştir. Yine “نصارى”, “اسارى”, “موسى” gibi sonu elif-i maksure ile biten kelimeler de resm-i Osmani ile uyumlu olarak yazılmıştır.

d) Hemzenin yazılışı açısından bakıldığında resm-i Osmani’de “خطية”, “صابين”, “خاسين”, “افدة”, “الن”, “الئ” gibi kelimelerde yazılmayan hemzelerin, birkaç istisna dışında, genel olarak Hafız Osman mushafında açıkça yazıldığı dikkati çekmektedir. Bunun dışında bir fark görünmemektedir.

e) Fasl-vasl açısından bakıldığında da bir imla farklılığı dikkati çekmemektedir. Bilhassa sonraki kelimeye bitişik yazılması gerektiği halde ayrılarak kendinden önceki ‘mâ’ edatına bitişik yazılan ‘lâm’ harf-i cerinin resm-i Osmani ile uyumlu olduğu görülmektedir. Tek örnek olan “يابنؤم” ifadesi de nidâ edatına ‘elif’ ziyadesi dışında resm-i Osmani ile uyumlu olarak tek kelime şeklinde yazılmıştır. Yine tek örnek olan “ال ياسين” ifadesi de iki ayrı kelime hâlinde yazılmıştır.

Bazı kelimelerin imlasında Hafız Osman mushafının tek kaldığı da görülmektedir. Mesela “بئس”, “يستون”, “صلاتك”, “أئنك”, “ليسوؤا” gibi kelimeler, mukayese ettiğimiz diğer mushaflardan farklı olarak yazılmıştır. Ancak bu kelimeler de geçtikleri her yerde değil, bazı durumlarda bu şekilde yazılmıştır.

B. Resm-i Osmani Bakımından Kayışzâde Mushafı

Kronolojik olarak Süleyman Efendi risalesi daha öncedir. Ancak risale bütün Kur’an metninin imlasının nasıl olduğu konusunda fikir vermemektedir. Verilen örnekler ise Kıyaşzade mushafı ile 30 civarındaki istisna dışında aynıdır. Bu nedenle Kayışzade mushafını öne alıp Süleyman Efendi risalesini bu mashaftaki imla üzerine bina etmeyi uygun bulduk.

a) Hazifler açısından bakıldığında, Kayışzâde mushafını Resm-i Osmani'den ayıran en önemli özelliğin resm-i Osmani'de hazfedilmiş olan 'elif' harflerinin Kayışzâde mushafında açık olarak resmedilmiş olmasıdır. Mesela "مالك", "العالمين", "صراط", "وعدنا" gibi kelimelerdeki elifler Kayışzâde mushafında resmedilmiştir, fakat "وعدنا" kelimesindeki elif resmedilmemiştir. Ancak 'elif' dışındaki hazfedilen harflerde resm-i Osmani uyumunun neredeyse birebir olduğu görülmektedir. Mesela peşpeşe gelen iki 'yâ' harfinin bulunduğu "يحيي", "يستحي", "ربانين", "نبيين" gibi kelimelerdeki 'yâ' harflerinden biri hazfedilmiştir. Yine (hemzelerin 'vâv' suretinde yazıldığı "يس", "مذوم", "ليسوا", "مسؤلا" gibi kelimeler de dâhil olmak üzere) gibi kelimelerde peşpeşe gelen 'vâv' harflerinden biri resm-i Osmani ile uyumlu olarak hazfedilmiştir. Fakat "ننح" kelimesinde hazfedilen 'nûn' açık olarak yazılmıştır.

Yine peşpeşe gelen 'lâm'ların hazfi bakımından da tam bir uyum vardır. Mesela resm-i Osmani'de tek 'lâm' ile yazılan "الليل", "الذي", "الذين", "التي", "الاتي", "الاءي" kelimeleri Kayışzâde mushafında da tek 'lâm' ile yazılmıştır.

b) Ziyade açısından bakıldığında ise, neredeyse bütünüyle resm-i Osmani ile uyumlu bir imla göze çarpmakta, yazılışı konusunda ihtilaf bulunan kelimeler dışında aynı imlanın benimsendiği görülmektedir. Mesela "ساوريكم", "لاواضعوا", "شركوا", "لاالى الله", "ثمودا", "افائن", "انبوا", "ملقوا", "مهلكوا", "علموا", "اتوكوا", "لشايء", "لتلوا", "يايس", "ملائه", "تلوا" gibi kelimelerde resm-i Osmani'ye uyumlu bir imla benimsenmiştir. Ancak resm-i Osmani'de iki 'yâ' ile yazılan "بايد" ve "بايكم" kelimeleri Kayışzâde mushafında tek 'yâ' ile yazılmıştır.

c) Bedel açısından bakıldığında da Kayışzâde mushafının neredeyse bütün lafızların imlasında resm-i Osmani ile uyumlu olduğu görülmektedir. Mesela "يبصط", "مصيطرون", "بصطة" gibi aslı 'sîn' ile olduğu halde resm-i Osmani'de 'sâd' ile yazılan kelimeler Kayışzâde mushafında da 'sâd' ile yazılmıştır. "صلوة", "زكوة", "حيوة", "غذوة" gibi 'elif' ile telaffuz edildiği halde 'vâv' ile resmedilen, ayrıca "نعمت", "امرات", "رحمت", "شجرت", "سنت" gibi aslı yuvarlak 'tâ' ile olduğu halde açık 'tâ' ile yazılan kelimelerin imlasında resm-i Osmani ile uyum gözetilmiştir. Yine "نصارى", "اسارى", "موسى" gibi sonu elif-i maksure ile biten kelimeler de resm-i Osmani ile uyumlu olarak yazılmıştır.

d) Hemzenin yazılışı açısından bakıldığında resm-i Osmanî’de “خطية”, “صابين”, “خاسين”, “افدة”, “السن”, “ellâi” gibi kelimelerde yazılmayan hemzelerin imlasında da tam bir uyum göze çarpmaktadır.

e) Fasl-vasl açısından bakıldığında da, “كَلِّمَا”, “مَمَّا”, “فِيْمَا” lafızların beş altı yerde rivayet farkından kaynaklanan bitişik veya ayrı yazılması dışında bir imla farklılığı dikkati çekmemektedir. Hafız Osman mushafından aktarılan fasl-vasl örnekleri Kayışzâde mushafında da neredeyse bütün kelimelerde resm-i Osmanî ile birebir uyumlu bir imla ile yazılmıştır.

Sonuç olarak Kayışzâde mushafının, ihtisar olmak üzere hazfedilen ‘elif’lerin yazılmış olması dışında resm-i Osmanî’den ciddi bir farkının olmadığı söylenebilir.

C. Resm-i Osmanî Bakımından Süleyman Efendi Risalesi

Eserini Ali el-Kârî’nin istinsah ettiği mushaflardan birisi yanında bazı resm-i Osmanî kitaplarına dayalı olarak hazırlayan Süleyman Efendi’nin risalesinde zikrettiği örnekler bu eserde aktarılan imlanın -30 civarındaki istisna kelime dışında- Kayışzade mushafındaki imla ile birebir aynı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yalnızca bu risalede işaret edilen imla hususiyetlerinin varlığı da dikkat çekmektedir. Mesela لا اصلبكنم (20/Taha 71) gibi lafızlarda tekid edatından sonra ‘elif’ ziyadesi sadece bu risalede vardır, zikri geçen mushaflarda yoktur. Yine يابنؤم (20/Taha 94) lafzında nida edatından sonra ‘elif’ ziyadesi sadece bu risalede yer almaktadır. Keza ولعلی بعضهم (23/Müminun 91) lafzındaki ‘علی’ lafzı sadece bu risalede ‘yâ’ ile yazılmıştır, *el-Hibâtu’s-Seniyye*’de olsun anılan mushaflarda olsun ‘elif’ ile yazılıdır. Yine صلاة الفجر ve صلاة العشاء (24/Nur 58) ifadelerindeki “صلاة” lafzı bütün mushaflarda ‘vâv’ ile yazılmışken bu risalede ‘elif’ ile yazılıdır. Aynı şekilde أينما كنتم (26/Şuarâ 92) ifadesinde “اين” ve “ما” edatları bütün mushaflarda fasl ile yazılmışken bu risalede vasl ile yazılmıştır. 27/Neml 36’daki أنني الله ifadesinde ‘nûn’dan sonraki ‘yâ’ hazfedilmiş olduğu halde bu risalede yazılmıştır.

Peşpeşe gelen iki ‘lâm’dan birinin hazfedilmesi bakımından Süleyman Efendi risalesi, Hafız Osman mushafına daha yakındır. Nitekim “اللاتي” ve

“اللائي” edatlarının Ali el-Kârî mushafında iki ‘lâm’ ile yazıldığı alenen belirtilmiştir.³⁷ Ayrıca metin içinde verilen bazı örnekler de buna göre yazılmıştır.

VI. Değerlendirme

Her mushafın kendine mahsus imla hususiyetlerine dair yukarıda yapılan açıklamalar göstermektedir ki bu eserlerdeki imla bir diğer eserle bütünüyle örtüşmemektedir. Aralarındaki farkların çok az kısmı imla hususundaki rivayet farklılıklarına veya yazım hatalarına bağlıdır. Ekseriyeti imla konusunda takınılan farklı bir tavrı yansıtmaktadır. Bu durumda Ali el-Kârî ile ilişkisi kurulan bu kadar farklı imla yaklaşımlarının tek bir kişiden kaynaklanması düşündürücüdür ve bu husus şu soruları akla getirmektedir: Acaba Ali el-Kârî farklı dönemlerde farklı imlaya dayalı olarak mushaf yazmış olabilir mi? Ali el-Kârî’den istinsah ettiğini belirten Hafız Osman imlaya dikkat etmeksizin yazmış olabilir mi? Yine Ali el-Kârî mushafından hareketle telif edilen ve Kayışzâde mushafı ile de neredeyse bütünüyle örtüşen Süleyman Efendi’nin risalesindeki imla, Ali el-Kârî öncesine ait olabilir mi?

Bu sorulara cevap bağlamında şunu söyleyebiliriz ki Hz. Osman mushaflarında hazfedilen bazı harflerin yeni yazılan mushaflara eklenmesi ile ilgili çalışmalar hicri birinci asrın sonlarına kadar gitmektedir. Nitekim İbn Ebî Dâvud’un zikrettiği bir rivayette Irak valisi Ubeydullah b. Ziyad’ın (ö. 67/686) Kur’an’a iki bin kadar harf ilave ettirdiği, bunu da Ubeydullah’ın katibi olan Yezid el-Farisî’nin gerçekleştirdiği, bunların da mushaflarda ‘elif’siz olarak *قلو* ve *كنو* şeklinde yazılmakta olan bazı kelimelere elif ziyade etmek suretiyle *قالوا* ve *كانوا* şeklinde yazmaktan ibaret olduğu ifade edilmektedir.³⁸ Hicri birinci asrın son çeyreğinde zuhur eden bu olay, emirlerin kendileri için mushaf yazdırırken imla konusunda serbest davrandıklarını göstermektedir.

Nitekim Emeviler döneminden kalan mushaflar incelendiğinde bu mushaflarda farklı imla uygulamaları görülmektedir. Mesela Türk ve İslam Eserleri Müzesi’nde yer alan ve hicri VIII. asrın ilk yıllarına ait oldukları tahmin edilen

³⁷ Damadzade, a.g.e., vr. 3b.

³⁸ İbn Ebî Davud, *Kitabu’l-Mesahif*, thk. Muhibbuddin A. Vaiz, Beyrut: Daru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, 1423/2002, s. 462.

mushaflarda uygulanan imla, bugün Hz. Osman mushaflarından birisine uyduğu iddiasında olan Medine mushafından³⁹ bir hayli farklı örneklere sahiptir. Farkların ekseriyeti eliflerin hazfedilip hazfedilmemesinde kendini gösterse de زكوة yerine زكاة, يحيي yerine يحيى yazılmış olması gibi örneklere de rastlanmaktadır.⁴⁰

Yine hicri birinci asrın sonu ile ikinci asrın başlarında yazıldığı tahmin edilen Topkapı mushafının imlası da birçok noktada resm-i Osmani'den farklılık arz etmektedir.⁴¹ Mesela bu mushaf “على” harf-i cerinin “علا”, “حتى” edatının “حتا” şeklinde ‘elif’le yazılması gibi çok istisnai imla hususiyetlerini taşımaktadır. Yine aynı dönemlerde yazıldığı tahmin edilen Taşkent mushafında da benzer imha hususiyetleri dikkati çekmektedir.⁴²

Ayrıca bugün bilinen en kadim mushaf nüshalarından olan Taşkent, Amr b. el-As Camii, San’a Mushafları ve Ebu’l-Esved ed-Düeli mushafı olarak isimlendirilen mushafın imlasının Medine mushafının imlasıyla karşılaştırılması da benzer durumu ortaya koymuştur.⁴³

Bu örnekler ilk birkaç yüzyılda Hz. Osman mushaflarının imla hususiyetlerine riayet edilmekle birlikte bu konuda daha serbest davranıldığını göstermektedir. Muhtemelen bu durumun bir sonucu olarak İmâm Mâlik’e (ö. 179/795) “Mushaf yazdırmak isteyen kimsenin, insanların sonradan ihdas ettikleri harflerle (hecâ) yazdırmasını uygun görür müsün?”⁴⁴ şeklinde bir soru yöneltilmiş,

³⁹ Suudi Arabistan kralı Fehd’in mushaf basmak maksadıyla kurduğu matbaada basılan ve Medine Mushafı olarak isimlendirilen mushaf kastedilmektedir.

⁴⁰ Türk ve İslam Eserleri Müzesi koleksiyonunda yer alan ŞE 56, ŞE 80, ŞE 87, ŞE 709 numaralı mushaflardan örnek sayfalar için bk. *1400. Yılında Kur’an-ı Kerim*, İstanbul: Antik, 2012, s. 140, 145, 147, 149-151.

⁴¹ Tayyar Altıkulaç, *Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası*, s. 78-80 (“İnceleme” kısmı).

⁴² Altıkulaç, a.g.e., s. 71-72 (“İnceleme” kısmı).

⁴³ Bu mukayeseli çalışma Ganim Kadduri el-Hamed ile İyad Salim Salih es-Samerrai tarafından yapılmıştır. Ganim Kadduri el-Hamed, İyad Salim Salih es-Samerrai, *Zavahir Kitabiyye fi Mesahif Mahtuta: Dirase ve Mu’cem*, Dımeşk: Daru’l-Gavsani li’l-Dirasati’l-Kur’aniyye, 1431/2010.

⁴⁴ Ebû Amr ed-Dânî, *el-Mukni fi Resmi Mesâhifi’l-Emsâr*, thk. Muhammed es-Sadık Kamhâvî, Kahire, 1978, s. 19, 36.

o da bu soruya olumsuz cevap vermiştir. Ancak konuyla ilgili bu dönem ulemasından başka bir rivayet nakledilmemiş olması mushaf yazımında Hz. Osman mushaflarına bağlı kalmamış olmanın önemli bir mesele olarak görülmediğini düşündürmektedir.

Öte yandan İbnü'l-Bevvab (v. 413/1022)⁴⁵ tarafından 391 (1001) yılında Bağdat'ta yazılan mushaf⁴⁶ da konumuz açısından dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Ebu Amr kıraatinin Durî rivayetinin esas alındığı bu mushafta, en dikkati çeken imla hususiyeti, ihtisar vb. maksatlarla hazfedilen elif'lerin Ebu Amr kıraatine uygun olarak yazılmış olmasıdır. Mesela Fatıha 4'deki ملك kelimesi Ebu Amr kıraatinde مَلِك şeklinde okunduğundan elif'siz olarak yazılmıştır. Ancak الصراط, الصراط, العالمين gibi kelimelerde hazfedilen elif'ler bu mushafta açık olarak yazılmıştır. Yine صلاة lafzı ilk geçtiği Bakara 3'te elif'le yazılırken sonraki geçtiği yerlerde صلوة şeklinde vav ile yazılmıştır. Bundan daha ilginç, En'am 76, 77 ve 78 âyetlerinde geçen رأى fiili ilk âyette yâ ile yazılmışken sonraki iki âyette yâ'nın hazfiyle yazılmıştır. Halbuki bu kelime her üç âyette de yâ'nın hazfiyle yazılmaktadır. Bu tür örneklerin sayısı bir hayli çok olup bu kadarı fikir vermesi açısından yeterlidir. Sonuç olarak bu mushafta serbest ve düzensiz bir imla takip edildiği görülmektedir. Çünkü ne tam olarak kıyasî imla, ne de tam olarak resm-i Osmani takip edilmiştir.

Yakut el-Musta'simi'nin yazdığı mushaflarda da Hafız Osman mushafına benzer imla özellikleri dikkati çekmektedir.⁴⁷

⁴⁵ İbnü'l-Bevvab hakkında bk. Muhittin Serin, "İbnü'l-Bevvab", *DİA*, XX, 534-535.

⁴⁶ Chester Beatty Library, MS 1431. Mushaf hakkında bk. David Storm Rice, *The Unique Ibn al-Bawwab Manuscript in The Chester Beatty Library*, Dublin, 1955; Muhittin Serin, "Mushaf [Hat]", *DİA*, XXXI, 250-251. Bu mushafın iki kez tıpkıbasımı yapılmıştır: 1) Paris: Le Club du Livre, 1972. 2) *The Unique Ibn al-Bawwab Manuscript: Complete Facsimile Edition of The Earliest Surviving Naskhi Qur'an: Chester Beatty Library, Dublin Manuscript K.16: Commentary Volume D.S. Rice*, Graz, 1983 (bk. http://www.adeva.com/faks_detail_bibl_en.asp?id=153).

⁴⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, EH, nr. 76 ile Türk ve İslam Eserleri Müzesi, nr. 507'den alınan örnekler için bk. Martin Lings, *Kur'an Hat ve Tezhibinden Parıltılar*, trc. Turan Koç, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2012, s. 32-37 ("Levhalar" kısmı).

Hat tarihi alanındaki çalışmaları ile tanınan Muhittin Serin de, ulema arasında cereyan eden imla tartışmaların mushaflara ne şekilde yansıdığını şöyle ifade etmektedir:

“Hz. Osman mushaflarının şekil ve hattını muhafazaya son derece önem veren alimlerin yanı sıra sonraki alimlerden yazının bir sembolden ibaret olduğunu, meselenin Kur’an’ı doğru okumayı sağlayan metni şekillendiren hattan ibaret bulunduğunu söyleyenler de vardır. Buna göre Kur’an’ın kufî hatla olduğu gibi başka biçimde yazılması da caizdir. **Kur’an metnini muhafazada müslümanların hassasiyetinden kaynaklanan bu ihtilaflar V. (XI.) yüzyıla kadar devam etti.** Fakat zamanla hareke ve noktaların kaçınılmazlığı alimler tarafından kabul edildi. Ayrıca surenin baş tarafına adını yazmak, ayetleri birbirinden ayıran işaretler koymak, Kur’an’ı cüzlere, hiziplere ayırarak bunlar için özel şekiller yapmak, mushafı tezyin etmek hoş karşılanmaya başladı. (...) Böylece Hz. Osman’ın mushaf kitabeti için koyduğu usullere zaman içinde ilaveler olmuş, hat, kıraat, dil alimleri ve katipler tarafından Kur’an hattının şekli, **bazı İslam ülkelerinde imlası** ve tertibi geliştirilerek kurallara bağlanmış, bu konuda “ilmü resmî’l-mushaf” adıyla bir ilim tedvin edilmiş ve yazı ve imlada bu klasik formlara bağlı kalmak mushaf kitabetinde esas alınmıştır.”⁴⁸

Yine Türkiye’deki mushaf hattı geleneğinin ve bu mushaflarda uygulanan imla sisteminin köklerine işaret etmesi bakımından Serin’in şu ifadeleri de dikkat çekicidir:

“(…) bütün İslam aleminde Şeyh Hamdullah’ın geliştirdiği nesih hat, **Asım kıraatine göre sonradan geliştirilmiş imla** ile mushaf kitabeti benimsendi.”⁴⁹

Ali el-Kârî öncesi dönemde yazılmış birkaç mushaf incelendiğinde Serin’in bu tespitlerinin doğru olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıda kısaca temas edilen İbnü’l-Bevvab mushafı olsun, Yakut el-Musta’sımî’nin (ö. 698/1299) yazdığı mushaflar olsun, gerekse Türkiye coğrafyasında yetişen Şeyh Hamdullah (ö. 926/1520) ve Karahisarî (ö. 963/1556) gibi Ali el-Kârî öncesi hattatların yazdığı mushaflar resm-i Osmani’ye bazı noktalarda uymakla beraber özellikle hazfedilen eliflerin yazıda gösterilmesi yönüyle resm-i Osmani’ye muhalif bir imla ile yazılmışlardır.

VII. Sonuç

Bütün bu tespitler ışığında şu hususlar söylenebilir:

1) İlk yüzyıllarda itibaren hattatlar mushaf yazarken imla hususunda Hz. Osman mushaflarının özelliklerine riayet etme konusunda daha serbest davranmışlardır. Bu nedenle ilk yüzyıllarda yazılan mushaflarda farklı imla özellikleri dikkati çekmektedir.

⁴⁸ Muhittin Serin, “Mushaf [Hat]”, *DİA*, XXXI, 250 (Metindeki vurgular bize aittir).

⁴⁹ Muhittin Serin, “Mushaf [Hat]”, *DİA*, XXXI, 251 (Metindeki vurgular bize aittir).

2) Hz. Osman mushaflarının imla hususiyetlerini devam ettirmenin gerekli olduğuna dair görüşlere hicri ikinci yüzyılın ortalarından itibaren rastlanmakta ise de bunlar sınırlı sayıda olup mesele daha muahhar dönemlerde hassasiyetle üzerinde durulan bir konu halini almıştır.

3) *el-Hibâtu's-Seniyye*'den hareketle, Ali el-Kârî'nin resm-i Osmanî'ye ittiba etmeyi vacip kabul ettiğini söyleyebiliriz. Ancak bu konuda sarih bir ifadesi bulunmamaktadır.

4) Bu makale çerçevesinde incelenen eserler mushaf imlası konusunda Ali el-Kârî'nin bir tarz geliştirdiğini göstermemektedir. Bu konuda en önemli dayanak olarak kullanılan Süleyman Efendi risalesi de bütünüyle Ali el-Kârî mushafına dayanmayıp başka risalelerden de alıntılar yapmaktadır. Bu nedenle söz konusu risalede kullanılan kaynakların ayrıca tetkik edilip incelenmesi gerekmektedir.

5) Ali el-Kârî çok sayıda mushaf yazmış olup bu mushaflarda farklı imla uygulamış olabilir. Pek tabii bu yönde kesin bir tespite gitmek için onun yazdığı mushaflar üzerinde çalışılması gerekmektedir. Nitekim Uğur Derman koleksiyonunda yer alan bir Ali el-Kârî mushafı imla hususiyetleri bakımında resm-i Osmanî ile uyumludur.

6) Türkiye'de Ali el-Kârî'ye nispetle Ali el-Kârî tarzı olarak anılan imla sisteminin kökleri Ali el-Kârî'den çok daha önceki dönemlere dayanmaktadır. Kayışzâde mushafındaki imla sisteminin Ali el-Kârî'ye dayandırılmasının sebebi, Hafız Osman ile Kayışzâde Hafız Osman isimlerinin birbirine karıştırılması gibi gözükmektedir. Halbuki Hafız Osman mushafı ile Kayışzâde Hafız Osman mushaflarının imlası birbirinden farklıdır.

7) Hattatlar mushaf yazarken esas aldıkları nüshaya bağlı olarak imla konusunda farklı uygulamalarda bulunabilirler. Mushaf tashih mekanizmasının olmadığı durumlarda esas alınan mushaflar sonrakilere farklı imla sistemi olarak yansiyabilir.

8) Mushaflardan hiçbirisinin kıyasi imla ile yazıldığını söylemek mümkün değildir. Görünen o ki mushaf imlasında farklı oranlarda da olsa hattatlar ilk mushaflara ait imla hususiyetlerini büyük ölçüde muhafaza etmişlerdir.

Bundan sonra mushaf tarihi açısından önem taşıyan mushaflardan başlayarak bunlar üzerinde derinlemesine araştırmalar yapıp gerek imla hususiyetleri, gerekse mushaflar üzerine konulan sure serlevhaları, ayet numaraları, cüz ve hizip işaretleri, durak işaretleri gibi mushaf tarihi açısından önem taşıyan yönleri ele alınmak suretiyle incelenmelidir. Bu şekilde mushaf tarihinin bilinmeyen safhaları birinci el kaynaklardan yararlanılmak suretiyle daha doğru şekilde ortaya konulabilecektir.

Bibliyografya

1400. *Yılında Kur'an-ı Kerim*, İstanbul: Antik, 2012.
- Abbott, Nabia, *The Rise of the North Arabic Script and Its Kur'anic Development with a Full Description of The Kur'an Manuscripts in The Oriental Institute*, Chicago: The University of Chicago Press, 1939.
- Alî el-Kârî, *el-Hibâtu's-Seniyyetu'l-Aliyye alâ Ebyâti'ş-Şâtibiyye*, el-Mektebetu'l-Ezheriyye, nr. 22293, <http://www.ahlalheeth.com/vb/showthread.php?t=40208>.
- Ali el-Karî, *Şerhu'ş-Şifâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.] [İstanbul: el-Matbaatu'l-Osmâniyye, 1319'dan ofset].
- Alparslan, Ali, "Babür'ün İcad Ettiği Babürî Yazısı ve Onunla Yazılmış Olan Kur'an", *Türkiyat Mecmuası*, 1973, sayı: 18, s. 161-168.
- Altıkulaç, Tayyar, *Hz. Ali'ye Nispet Edilen Mushaf-ı Şerif: San'â Nüshası*, İstanbul: IRCICA, 1432/2011.
- Altıkulaç, Tayyar, *Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Kahire el-Meşhedü'l-Hüseynî Nüshası*, İstanbul: IRCICA, 1430/2009.
- Altıkulaç, Tayyar, *Hz. Osman'a Nisbet Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Sarayı Müzesi Nüshası*, İstanbul: IRCICA, 1428/2007.
- Altundağ, Mustafa, *Hata İddiaları Çerçevesinde Kur'an'ın Dil ve Yazım Özelliği: Mushafta Lahn Meselesi*, Bakı: Nurlar Neşriyat, 2004.
- Altundağ, Mustafa, "İstanbul Topkapı Mushafı Hz. Osman'a mı Aittir?", *Marife*, 2002, yıl: 2, sayı: 1, s. 53-87.
- Berki, Ali Himmet, "Mushafların Yazılması", *İslâm*, 1965, sayı: 8, s. 263; sayı: 9, s. 330-331.
- Beyyumî, Muhammed Receb, "Mushafın Yeni İmlaya Göre Yazılması", çev. Hüseyin Avni Çelik, *İslami Araştırmalar*, 1989, cilt: III, sayı: 1, s. 55-60.
- Damadzade Süleyman Efendi, *el-Kelimâtu'l-Mersûme*, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme ve Kıraat Kurulu Kütüphanesi, nr. 117.
- ed-Dânî, Ebû Amr, *el-Muhkem fi Nakti'l-Mesahif*, thk. İzzet Hasan, Dimeşk: Daru'l-Fikr, 1418/1990
- Derman, M. Uğur, "Hafız Osman", *DİA*, XV, 98-100.
- Derman, M. Uğur, "Sultan Üçüncü Ahmed'in Yazdırdığı Mushaf", *Kültür ve Sanat*, 1988, cilt: 1, sayı: 1, s. 70-74, 91-92.
- Derman, M. Uğur, "Kendi İzahlarıyla Hafız Osman'ın Mushafları", *Sanat Dünyamız*, 1982, cilt: IX, sayı: 24, s. 10-15.
- Durmuş, İsmail, "Hemze", *DİA*, XVII, 190.
- Esin, Emel, "Mushaf Hattatlığı ve Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Hakkında, Türklerce Yapılan İlk Çalışmalara Dâir", *İslâm Tetkikleri Dergisi*; 1984, sayı: 8, s. 1-4.
- Gökkır, Necmettin, *Tanzimattan Günümüze Din-Devlet İlişkileri ve Siyaset Bağlamında Mushaf Basımı*, İstanbul: İFAV, 2015.
- Gündüz, Mahmut, "İlk Kur'an-ı Kerim Basmaları", *Diyanet Dergisi*, 1974, cilt: XIII, sayı: 1, s. 7-11.

- el-Hamed, Gânim Kaddûrî, *Resmu'l-Mushaf: Dirâse Lugaviyye Târihiyye*, [Bağdat]: el-Lecnetu'l-Vataniyye, 1402/1982.
- el-Hamed, Ganim Kadduri, İyad Salim Salih es-Samerrai, *Zavahir Kitabiyye fi Mesahif Mahtuta: Dirase ve Mu'cem*, Dimeşk: Daru'l-Gavsani, 1431/2010.
- Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitabet Sanatı", çev. Yusuf Ziya Kavakcı, *İslam Medeniyeti*, 1972, sayı: XXV, s. 2-10. Diğer bir tercümesi "Allah'ın Elçisi ve Sahabe Devrinde Yazı Sanatı", çev. Hasan Çağlar, *İslami Araştırmalar*, 1988, cilt: II, sayı: 7, s. 93-102.
- [Anonim], *el-Hicâ fi Resmî'l-Mushaf*, thk. Ganim Kadduri el-Hamed, Dimeşk: Daru'l-Gavsani, 1433/2012.
- Holy Qur'an Prepared for the Caliph Osman = el-Kur'an el-Mecid: Mushafu Seyyidine Osman (r.a.) Ukusu Nüşhati Semerkand*, editör Muhammad Hamidullah, publisher Ayesha Begum, Amerika: Centre Culture Islamique, 1981
- İbn Ebî Davud, *Kitâbu'l-Mesâhif*, thk. Muhibbuddin Abdussubhan Vaiz, Beyrut: Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, 1423/2002.
- İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Hattatlar*, İstanbul, 1970.
- el-Kadı el-İyaz, *eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, [t.y.].
- Keskioğlu, Osman, "Türkiyede Matbaa Te'sisi ve Mushaf Basımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1967, sayı: 15, s. 121-139.
- Korkut, M. Şerif; "Amcamın Mushafi", *Türk Yurdu*, 1954, cilt: 1, sayı: 234, s. 56-58.
- Kur'an-ı Kerim*, Hafız Osman Hattı, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, Şaban 1298 [Haziran 1881].
- Kur'an-ı Kerim*, Hafız Osman Hattı, İstanbul: İslami Kitabevi, 2007.
- Kur'an-ı Kerim*, Kayışzade Hattı, İstanbul: Bilnet, 2014.
- Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası*, Ankara: İlahiyat, 2004.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1311.
- Mehmet Âkif, "Şerefeddin Yaltkaya Misyonerlerin İsnadlarına Niçin Göz Yumuyor? Mushaflarda Yazılı Olup Olmayan Kelimelerin Farkında Değil mi?", çev. Ş. Yaltkaya, *İslam-Türk Muhitülmaarif Mecmuası*, 09.01.1942, cilt: 1, sayı: 26, s. 3-4.
- M[ustafa] Saffet, *Ulum-i Şer'iyye ve Asri Müceddidlerimiz*, İstanbul: Evkaf-ı İslamiyye Matbaası, 1340 [1922].
- Lings, Martin, *Kur'an Hat ve Tezhibinden Parıltılar*, trc. Turan Koç, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2012.
- Okutan, Ahmet, *Kutsal Kitabımız Kur'an-ı Kerim*, Ankara, [1989].
- Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", *DİA*, II, 403-405.
- Serin, Muhittin, *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı, 2003.
- Serin, Muhittin, "Kayışzade Hafız Osman Nuri", *DİA*, XXV, 79-80.
- Serin, Muhittin, "Mushaf [Hat]", *DİA*, XXXI, 250-251.

Suyûtî, *el-Itkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Bidar: Menşuratu'r-Radi, 1363 h.ş. [1984].

Ünver, A. Süheyl, "Hattat Hafız Osman ve Yazdığı Kur'an-ı Kerimler", *Türk Yurdu*, 1967, cilt: VI, sayı: 339, s. 5-9.

"Vakanüvis Cevdet Paşa'nın Evrakı (1272-1295)", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 1 Teşrinievvel 1333 [1 Ekim 1917], sene: 8, numara: 46, s. 227-229.

VIII. Ek: İmla Farkları Cetveli

Ali el-Kârî'nin mushaf imlası ile ilişkisini tespit etmek maksadıyla başvurduğumuz eserler olan *el-Hibâtu's-Seniyye*, Hafız Osman mushafı, Süleyman Efendi risalesi ve Kayışzade Hafız Osman mushafı ile ilgili çalışma içerisinde çok sayıda örnek yer almakla birlikte bunların topluca yer aldığı bir mukayese listesi bu çalışmayı tamamlayacaktır. Bu nedenle aşağıdaki listede, ilgili eserlerde kullanılan imla hakkında fikir verecek miktarda örnek sunulmuştur. Listedeki bazı kelimelerde birden fazla imla hususiyeti olmakla birlikte 'kategori' kısmında yer alan hususa örnek teşkil eden yönüne dikkat edilmelidir.

Kategori	el-Hibatu's-Seniyye	Hafız Osman Mushafı	Süleyman Efendi Risalesi	Kayışzade Mushafı	Sûre ve Âyet No
Bedel-Sad	بصطة	بسطة	بسطة	بصطة	7:69
Bedel-Sad	بمصيطر	بمصيطر	بمصيطر	بمصيطر	88:22
Bedel-Sad	المصيطرون	المصيطرون	المصيطرون	المصيطرون	52:37
Bedel-Te	امرات	امرات	امرات	امرات	3:35
Bedel-Te	بقيت	بقيت	بقيت	بقيت	11:86
Bedel-Te	رحمت	رحمت	رحمت	رحمت	2:218
Bedel-Te	سنت	سنت	سنت	سنت	8:38
Bedel-Te	شجرت	شجرت	شجرت	شجرت	44:43
Bedel-Te	نعمت	نعمت	نعمت	نعمت	2:231
Bedel-Tenvin	لنسفا	لنسفا	لنسفا	لنسفا	96:15
Bedel-Tenvin	وليكونا	وليكونا	وليكونا	وليكونا	12:32
Bedel-Vav	اصلوتك	اصلوتك	اصلوتك	اصلوتك	11:87
Bedel-Vav	بالغدوة	بالغدوة	بالغدوة	بالغدوة	18:28
Bedel-Vav	حيوة	حيوة	-	حيوة	2:179
Bedel-Vav	حيوة	حيوة	حيوة	حيوة	16:97
Bedel-Vav	الزكوة	الزكوة	الزكوة	الزكوة	2:177
Bedel-Vav	الصلوة	الصلوة	الصلوة	الصلوة	22:35
Bedel-Vav	صلوة	صلوة	صلاة	صلوة	24:58
Bedel-Vav	كمشكوة	كمشكوة	كمشكوة	كمشكوة	24:35
Bedel-Vav	منوة	منوة	منوة	منوة	53:20
Bedel-Vav	النجوة	النجوة	النجوة	النجوة	40:41
Bedel-Ya	ءاتن	اتيني	اتيني	اتيني	27:36
Bedel-Ya	انه	انه	انيه	انيه	33:53
Bedel-Ya	زلفى	زلفى	-	زلفى	34:37

Kategori	el-Hibatu's-Seniyye	Hafız Osman Mushafi	Süleyman Efendi Risalesi	Kayışzade Mushafı	Sûre ve Âyet No
Bedel-Ya	وجنى	وجنى	وجنا	وجنا	55:54
Bedel-Ya	ولعلا	ولعلى	ولعلى	ولعلا	23:91
Fasl	ال ياسين	ال ياسين	ال ياسين	ال ياسين	37:130
Fasl	اين ما	اين ما	اينما	اين	26:92
Fasl	فمال الذين	فمال الذين	فمال الذين	فمال الذين	70:36
Fasl	فمال هؤلاء	فمال هؤلاء	فمال هؤلاء	فمال هؤلاء	4:78
Fasl	فى ما	فيما	في ما	فيما	39:46
Fasl	كل ما	كل ما	كل ما	كلما	4:91
Fasl	مال هذا	مال هذا	مال هذا	مال هذا	18:49
Fasl	مال هذا	مال هذا	مال هذا	مال هذا	25:7
Fasl	من ما	مما	مما	مما	63:10
Hazif-Elif	ءاتنى	اتاني	اتاني	اتاني	19:30
Hazif-Elif	املق	املاق	-	املاق	6:151
Hazif-Elif	الانسن	الانسان	الانسان	الانسان	36:77
Hazif-Elif	الانعم	الانعام	-	الانعام	5:1
Hazif-Elif	انعما	انعاما	-	انعاما	25:49
Hazif-Elif	انعمكم	انعامكم	-	انعامكم	20:54
Hazif-Elif	اوصنى	اوصيني	اوصاني	اوصاني	19:31
Hazif-Elif	ايه	ايه	ايه	ايه	24:31
Hazif-Elif	تبوءو	تبوو	تبوو	تبوو	59:9
Hazif-Elif	ثلث	ثلاث	ثلث	ثلث	39:6
Hazif-Elif	ثلث	ثلاث	ثلث	ثلث	35:1
Hazif-Elif	ثلثون	ثلاثون	ثلثون	ثلثون	46:15
Hazif-Elif	جاءو	جاؤ	جاؤ	جاؤ	59:10
Hazif-Elif	حاش	حاش	-	حاش	12:31
Hazif-Elif	حش	حاش	-	حاش	12:51
Hazif-Elif	سعو	سعو	سعو	سعو	34:5
Hazif-Elif	عتو	عتو	عتو	عتو	25:21
Hazif-Elif	قل	قال	-	قال	21:112
Hazif-Elif	اللت	اللات	اللات	اللات	53:19
Hazif-Elif	لتخذت	لتخذت	لتخذت	لتخذت	18:77
Hazif-Elif	لقمن	لقمان	-	لقمن	31:12
Hazif-Elif	لمستم	لمستم	لمستم	لمستم	4:43
Hazif-Elif	ليكة	الايسة	ليكة	ليكة	26:176
Hazif-Elif	هذن	هذان	-	هذان	20:63
Hazif-Elif	يايه	يا ايه	ياايه	يا ايه	43:49

Kategori	el-Hibatu's-Seniyye	Hafız Osman Mushafi	Süleyman Efendi Risalesi	Kayışzade Mushafı	Sûre ve Âyet No
Hazif-Lam	التي	اللاتي	اللاتي	التي	4:23
Hazif-Lam	التي	اللاتي	اللاتي	التي	4:15
Hazif-Lam	الذين	اللذين	اللذين	الذين	41:29
Hazif-Lam	الى	اللاي	اللاي	الي	58:2
Hazif-Lam	الى	اللاي	اللاي	الي	65:4
Hazif-Lam	اليل	اللبل	اللبل	اللبل	2:187
Hazif-Nun	ننجى	ننجي	ننجي	ننجي	21:88
Hazif-Vav	تطوهم	تطوهم	تطوهم	تطوهم	48:25
Hazif-Vav	تلوا	تلوا	تلوا	تلوا	4:135
Hazif-Vav	الغاون	الغاون	الغاون	الغاون	26:94
Hazif-Vav	لستوا	لستوا	لستوا	لستوا	43:13
Hazif-Vav	ليسوا	ليسوا	ليسوا	ليسوا	17:7
Hazif-Vav	المودة	المودة	المودة	المودة	81:8
Hazif-Vav	وري	وري	وري	وري	7:20
Hazif-Vav	ويدع	ويدع	ويدع	ويدع	17:11
Hazif-Vav	ويمح	ويمح	ويمح	ويمح	42:24
Hazif-Vav	يستون	يستون	يستون	يستون	9:19
Hazif-Vav	يطفوا	يطفوا	-	يطفوا	9:32
Hazif-Vav	يلون	يلون	يلون	يلون	3:78
Hazif-Ya	احي	احيي	احي	احي	2:258
Hazif-Ya	اخرتن	اخرتن	اخرتن	اخرتن	17:62
Hazif-Ya	الامين	الامين	الامين	الامين	62:2
Hazif-Ya	بالواد	بالواد	بالواد	بالواد	20:12
Hazif-Ya	بهاد	بهاد	بهاد	بهاد	30:53
Hazif-Ya	بهدي	بهاد	بهادي	بهادي	27:81
Hazif-Ya	الجوار	الجوار	الجوار	الجوار	81:16
Hazif-Ya	الحوارين	الحوارين	الحوارين	الحوارين	5:111
Hazif-Ya	الداع	الداع	الداع	الداع	54:6
Hazif-Ya	راء	را	را	را	6:76
Hazif-Ya	ربنين	ربانيين	-	ربانيين	3:79
Hazif-Ya	فاتقون	فاتقون	-	فاتقون	2:41
Hazif-Ya	الفهم	ايلافهم	الافهم	ايلافهم	106:2
Hazif-Ya	لمحي	لمحي	لمحي	لمحي	30:50
Hazif-Ya	النبين	النبين	-	النبين	2:61
Hazif-Ya	نحي	نحي	نحي	نحي	15:23
Hazif-Ya	ننح	ننح	ننح	ننح	10:103

Kategori	el-Hibatu's-Seniyye	Hafız Osman Mushafi	Süleyman Efendi Risalesi	Kayışzade Mushafı	Sûre ve Âyet No
Hazif-Ya	والامين	والامين	والامين	والامين	3:20
Hazif-Ya	ولى	ولبي	ولبي	ولبي	7:196
Hazif-Ya	ونا	ونا	ونا	ونا	17:83
Hazif-Ya	يعباد	يا عباد	-	يا عباد	39:16
Hazif-Ya	يعبادى	يا عبادي	ياعبادي	يا عبادي	39:53
Hazif-Ya	يوتين	يوتين	يوتين	يوتين	18:40
Hemze	ءانك	ءينك	ءانك	ءانك	12:90
Hemze	ءانك	ءانك	اينك	اينك	37:52
Hemze	اطمانوا	اطمانوا	اطمانوا	اطمانوا	10:7
Hemze	افدة	افئدة	افئدة	افدة	14:37
Hemze	افدة	افئدة	افدة	افدة	46:26
Hemze	الافدة	الافئدة	الافدة	الافدة	104:7
Hemze	الافدة	الافدة	الافدة	الافدة	67:23
Hemze	الافدة	الافئدة	الافدة	الافدة	16:78
Hemze	افدتهم	افئدتهم	افدتهم	افدتهم	46:26
Hemze	افدتهم	افدتهم	افدتهم	افدتهم	14:43
Hemze	بيس	بئيس	بيس	بيس	7:165
Hemze	تبوا	تبوا	تبوا	تبوا	10:87
Hemze	تبوا	تبوء	تبوا	تبوا	5:29
Hemze	تجرون	تجرون	تجرون	تجرون	16:53
Hemze	الخاطين	الخاطين	-	الخاطين	12:29
Hemze	دعاءى	دعاءي	دعاءي	دعاءي	71:6
Hemze	رءياك	رءياك	رؤياك	رءياك	12:5
Hemze	سييا	سيا	سيا	سييا	9:102
Hemze	الصابين	الصابين	الصابين	الصابين	22:17
Hemze	الصابين	الصابين	الصابين	الصابين	2:62
Hemze	لاملان	لاملان	لاملن	لاملن	7:18
Hemze	لتنوا	لتنوء	لتنوا	لتنوا	28:76
Hemze	متكين	متكين	متكين	متكين	52:20
Hemze	متكين	متكين	-	متكين	76:13
Hemze	المشمة	المشمة	المشمة	المشمة	56:9
Hemze	موطئا	موطئا	موطئا	موطئا	9:120
Hemze	وسلوا	وسلوا	وسلوا	وسلوا	4:32
Vasl	انما	ان ما	ان ما	ان ما	31:27
Vasl	اينما	اين ما	اين ما	اين ما	4:78
Vasl	يابنوم	يابنوم	يابنوم	يابنوم	20:94

Kategori	el-Hibatu's-Seniyye	Hafız Osman Mushafi	Süleyman Efendi Risalesi	Kayışzade Mushafı	Sûre ve Âyet No
Ziyade-Elif	ابنوا	ابناء	ابناء	ابناء	5:18
Ziyade-Elif	اتوكوا	اتوكوا	اتوكوا	اتوكوا	20:18
Ziyade-Elif	اساؤا	اساؤا	اساؤا	اساؤا	30:10
Ziyade-Elif	افاين	افائن	افائن	افائن	3:144
Ziyade-Elif	امروا	امروا	امروا	امروا	4:176
Ziyade-Elif	انبوا	انباوا	انبوا	انبوا	6:5
Ziyade-Elif	برءوا	برءوا	برءوا	برءوا	60:4
Ziyade-Elif	البلوا	البلوا	البلوا	البلوا	37:106
Ziyade-Elif	بنوا	بنوا	بنوا	بنوا	10:90
Ziyade-Elif	تايسوا	تايسوا	تايسوا	تايسوا	12:87
Ziyade-Elif	تتلوا	تتلوا	تتلوا	تتلوا	10:61
Ziyade-Elif	ترجوا	ترجوا	ترجوا	ترجوا	28:86
Ziyade-Elif	تظموا	تظموا	تظموا	تظموا	20:119
Ziyade-Elif	تفتوا	تفتوا	تفتوا	تفتوا	12:85
Ziyade-Elif	ثمودا	ثمودا	-	ثمودا	11:68
Ziyade-Elif	جاءىء	جاءىء	-	جاءىء	39:69
Ziyade-Elif	جاءىء	جاءىء	جاءىء	جاءىء	89:23
Ziyade-Elif	جزوا	جزاوا	جزاوا	جزوا	5:29
Ziyade-Elif	دعوا	دعوا	دعوا	دعوا	40:50
Ziyade-Elif	الرسولا	الرسولا	-	الرسولا	33:66
Ziyade-Elif	السيبلا	السيبلا	-	السيبلا	33:67
Ziyade-Elif	سلاسلا	سلاسلا	-	سلاسلا	76:4
Ziyade-Elif	شركؤا	شركؤا	شركؤا	شركؤا	42:21
Ziyade-Elif	شركوا	شركاء	شركوا	شركوا	6:94
Ziyade-Elif	شفعوا	شفعوا	شفعوا	شفعوا	30:13
Ziyade-Elif	الضعفوا	الضعفوا	الضعفوا	الضعفوا	14:21
Ziyade-Elif	الظنوننا	الظنوننا	الظنوننا	الظنوننا	33:10
Ziyade-Elif	علموا	علموا	علموا	علموا	26:197
Ziyade-Elif	قواريرا	قواريرا	قواريرا	قواريرا	76:15
Ziyade-Elif	قواريرا	قوارير	قوارير	قوارير	76:16
Ziyade-Elif	كاشفوا	كاشفوا	كاشفوا	كاشفوا	44:15
Ziyade-Elif	لااذبحنه	لااذبحنه	لااذبحنه	لااذبحنه	27:21
Ziyade-Elif	لاوضعوا	لاوضعوا	لاوضعوا	لاوضعوا	9:47
Ziyade-Elif	لشايء	لشايء	لشايء	لشايء	18:23
Ziyade-Elif	لصالوا	لصالوا	لصالوا	لصالوا	83:16
Ziyade-Elif	ليربوا	ليربوا	ليربوا	ليربوا	30:39

Kategori	el-Hibatu's-Seniyye	Hafız Osman Mushafi	Süleyman Efendi Risalesi	Kayışzade Mushafı	Sûre ve Âyet No
Ziyade-Elif	مائة	مائة	مائة	مائة	2:259
Ziyade-Elif	ماتتين	ماتتين	ماتتين	ماتتين	8:65
Ziyade-Elif	مرسلوا	مرسلوا	مرسلوا	مرسلوا	54:27
Ziyade-Elif	ملاقوا	ملاقوا	-	ملاقوا	2:249
Ziyade-Elif	الملوا	الملوا	الملوا	الملوا	27:29
Ziyade-Elif	الملوا	الملوا	الملوا	الملوا	23:24
Ziyade-Elif	مهلكوا	مهلكوا	-	مهلكوا	29:31
Ziyade-Elif	نباي	نباي	نباي	نباي	6:34
Ziyade-Elif	نبلوا	نبلوا	نبلوا	نبلوا	47:31
Ziyade-Elif	نبوا	نبوا	نبوا	نبوا	38:67
Ziyade-Elif	نبوا	نبوا	نبوا	نبوا	14:9
Ziyade-Elif	نشؤا	نشؤا	نشؤا	نشؤا	11:87
Ziyade-Elif	يايس	يايس	يايس	يايس	12:87
Ziyade-Elif	يايس	يايس	يايس	يايس	13:31
Ziyade-Elif	يبدوا	يبدوا	يبدوا	يبدوا	10:4
Ziyade-Elif	يبدوا	يبدوا	-	يبدوا	10:34
Ziyade-Elif	يدرؤا	يدرؤا	يدرؤا	يدرؤا	24:8
Ziyade-Elif	يدعوا	يدعوا	يدعوا	يدعوا	10:25
Ziyade-Elif	يعبؤا	يعبؤا	يعبؤا	يعبؤا	25:77
Ziyade-Elif	يعفؤا	يعفؤا	يعفؤا	يعفؤا	42:25
Ziyade-Elif	يمحؤا	يمحؤا	يمحؤا	يمحؤا	13:39
Ziyade-Elif	ينبؤا	ينبؤا	ينبؤا	ينبؤا	75:13
Ziyade-Elif	ينشؤا	ينشؤا	ينشؤا	ينشؤا	43:18
Ziyade-Nun	كايں	كايں	كايں	كايں	3:146
Ziyade-Vav	ساوريكم	ساوريكم	ساوريكم	ساوريكم	7:145
Ziyade-Vav	ساوريكم	ساوريكم	ساوريكم	ساوريكم	21:37
Ziyade-Vav	لاصلبنكم	لاصلبنكم	لاصلبنكم	لاصلبنكم	20:71
Ziyade-Vav	لاصلبنكم	لاصلبنكم	لاصلبنكم	لاصلبنكم	26:49
Ziyade-Ya	باييد	بايد	باييد	بايد	51:47
Ziyade-Ya	باييكم	باييكم	باييكم	باييكم	68:6